

Het democratisch experiment (1941-1953)

*De ondergang van democratie in Iran en
het debat over het democratisch tekort
in het Midden-Oosten.*

**Masterscriptie Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief
Student: Jan Kees Oppelaar
Studentnummer: 3182622
Begeleider: Dr. Remco Raben**

*'In 1953 the United States played a significant role in orchestrating the overthrow of Iran's popular Prime Minister, Mohammed Massadegh. The Eisenhower Administration believed its actions were justified for strategic reasons; but the coup was clearly a setback for Iran's political development. And it is easy to see now why many Iranians continue to resent this intervention by America in their internal affairs.'*¹ (Madeleine Albright)

¹ Secretary of State Madeleine K. Albright
Press Briefing on American-Iranian Relations, Department of State
March 17, 2000, Washington, D.C.
As released by the Office of the Spokesman
U.S. Department of State
Blue Line

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1: Theoretisch kader	8
1.1 De culturele these	9
1.2 De economische verklaring	12
1.3 Geopolitieke verklaringen	14
1.4 Sociaal-maatschappelijke factoren: civil society en instituties	16
Hoofdstuk 2: Historische context	20
2.1 De Constitutionele Revolutie.....	22
2.2 De democratische opening van het systeem	25
2.3 Politieke mobilisatie: de Tudeh Partij.....	27
2.4 Opkomst van het Nationale Front.....	30
2.5 Mossadeq aan de macht	32
2.6 Nationalisatie en de coup.....	35
Hoofdstuk 3: De islamitische factor	39
3.1 Sjiïsme als factor	40
3.2 Ayatollah Kashani	41
3.3 Het einde van de liberaal-religieuze coalitie	42
3.4 Sjiïsme als obstakel voor democratie?	43
Hoofdstuk 4: Civil society en instituties	45
4.1 <i>Civil society en instituties</i>	46
4.2 <i>Civil society</i> in het ‘democratisch decennium’ (1941-1953)	48
4.3 Instituties en civil society binnen het Iraans democratiseringsproces	50
Hoofdstuk 5: De invloed van geopolitiek	52
5.2 De invloed van de Koude Oorlog.....	52
5.3 De betekenis van de Iraanse olievoorraden	55
Conclusie	57
Literatuurlijst	61

Inleiding

Sinds het uitbreken van de Arabische Lente, ondertussen ook wel ‘Arabische Herfst’ of ‘Winter’ genoemd, wordt er door opiniemakers in nationale en internationale media een levendig debat gevoerd over de vraag of democratische regeringsvormen kans van slagen hebben in het Midden-Oosten.² Ook binnen de wetenschappelijke discussie bestaat nauwelijks overeenstemming over een mogelijke verklaring voor het feit dat democratie als functionerende staatsvorm tot nu toe nauwelijks vaste voet aan de grond heeft weten te krijgen in het Midden-Oosten.³ In tegenstelling tot wat aanhangers van de liberale, idealistische school binnen de leer van de internationale betrekkingen verwachtten, lijkt de uiteindelijke ‘overwinning’ van de liberale democratie, zoals aan het begin van de jaren negentig nog zo profetisch werd geformuleerd door de Amerikaanse politicoloog Francis Fukuyama, in het Midden-Oosten in haast geen enkel land aanstaande, ook niet na de revoluties van de Arabische Lente.⁴ Volgens de analogie van deze school verliezen traditionele culturen en religies vanzelf aan invloed naarmate samenlevingen zich ontwikkelen tot kapitalistische consumptiemaatschappijen en wordt elke burger vervolgens deelgenoot van het liberale marktkapitalisme en democratie naar westers model.⁵ Sinds de aanslagen van 11 september 2001 heeft juist de notie dat het welslagen of mislukken van democratie als staatsvorm kan worden verklaard aan de hand van culturele en religieuze factoren, sterk aan populariteit gewonnen.⁶ Binnen het wetenschappelijk debat kunnen de verklaringen voor het ‘democratisch tekort van het Midden-Oosten’ inclusief deze populaire ‘culturele verklaring’, grofweg worden onderverdeeld in drie categorieën: een culturele, sociaal-maatschappelijke (*civil*

² W. Melching, 'Vrijheid en democratie betekenen iets anders in het Midden-Oosten dan in Buitenveldert', *De Volkskrant* (versie 25 oktober 2011),

<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/2989524/2011/10/25/Vrijheid-en-democratie-betekenen-iets-anders-in-het-Midden-Oosten-dan-in-Buitenveldert.dhtml> (22 juni 2014);

B. Maoz, 'Volksopstanden Midden-Oosten geen opstap naar meer democratie', *Reformatisch Dagblad* (versie 3 februari 2011),

http://www.refdag.nl/opinie/volksopstanden_midden_oosten_geen_opstap_naar_meer_democratie_1_53191_0 (22 juni 2014);

B. Avni, 'The Arab Spring Has Sprung' *Newsweek* (versie 27 mei 2014),

<http://www.newsweek.com/2014/06/06/arab-spring-has-sprung-252505.html> (22 juni 2014);

P. Beaumont, 'Political Islam poised to dominate the new world bequeathed by Arab spring', *The Guardian* (versie 3 december 2011),

<http://www.theguardian.com/world/2011/dec/03/political-islam-poised-arab-spring> (22 juni 2014).

³ Freedom House 'New Study Details Islamic World's Democracy Deficit' (versie 18 december 2011),

<http://freedomhouse.org/article/new-study-details-islamic-worlds-democracy-deficit#.U4H5SXaVRSM>;

The 2001-2002 Freedom House Survey of Freedom, Freedom House (Washington 2002) 10-11.

⁴ F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York 1992) 328-339;

Countries at the Crossroads 2012. Divergence and Decline: The Middle East and the World after the Arab Spring, Freedom House (Washington 2012) 1-2,

<http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/Countries%20at%20the%20Crossroads%202012%20-%20Booklet.pdf> (22 juni 2014).

⁵ Fukuyama, *The End of History* 45-46, 328-339.

⁶ F. Adamson, 'Global Liberalism Versus Political Islam: Competing Ideological Frameworks in International Politics', *International Studies Review* 7 (2005) 547-569, 547.

society en instituties), economische en geopolitieke.⁷ Bij deze categorisering van verschillende benaderingen van het democratische tekort in het Midden-Oosten, wordt veel teruggegrepen op bestaande theorieën die binnen uiteenlopende wetenschapsdisciplines zijn gepubliceerd over de voorwaarden, condities en obstakels voor succesvolle democratisering vanuit een globaal perspectief in plaats van enkel toegespitst op het Midden-Oosten.⁸ De aan- of afwezigheid van economische groei kan bepalend zijn voor de ontwikkeling of teloorgang van een democratie in het algemeen, zo stelt Fukuyama.⁹ Michael Ross stelt dat er een aantoonbaar verband is tussen de aanwezigheid van olie in een bepaald land en de waarschijnlijkheid dat in dit land zich een duurzame democratie kan ontwikkelen. Hoe meer olie aanwezig, hoe groter de kans op een autoritair regime en kleiner de kans op democratische ontwikkeling.¹⁰ Weer anderen, zoals Richard Norton, zien in het ontbreken van een florerende *civil society* bestaande uit organisaties zoals vakbonden en onafhankelijke burgerlijke belangenorganisaties, de belangrijkste reden voor het ‘democratisch tekort’ in het Midden-Oosten en Noord-Afrika.¹¹ In het verlengde van de *civil society*, benadrukken auteurs als Douglas North, Gretchen Helmke en Steven Levitsky, de aan- of afwezigheid en het karakter en ontwikkeling van formele instituties (wet- en regelgeving) en informele instituties (normen, waarden en gezamenlijke gewoonten) als katalysator of juist obstakel voor democratisering.¹²

Politicooloog Larry Diamond legt de nadruk op geopolitieke factoren, zoals de invloed van andere staten en conflicten in de regio. Diamond zoekt de oorzaak voor het democratisch tekort vooral in een combinatie van factoren.¹³ Het feit dat de seculiere, op westers model geïnspireerde liberale democratie haast nergens in het Midden-Oosten vaste voet aan de grond krijgt, is volgens vooraanstaande vertegenwoordigers van de culturele verklaring, zoals Samuel Huntington, Bernard Lewis en Ellie Kedouri, met name gelegen in de fundamentele verschillen tussen de islamitische beschaving enerzijds en de westerse beschaving anderzijds. Volgens de bekende ‘Clash of Civilizations’ these, geïntroduceerd door Lewis en verder uitgewerkt door Huntington in zijn boek, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, gaan democratie en islam niet samen vanwege het feit dat de islamitische beschaving wordt gekenmerkt door eigenschappen die haaks staan op de

⁷ M. Kamrava, ‘The Middle East’s Democracy Deficit in Comparative Perspective’ *Perspectives on Global Development and Technology* 6 (2007) 187-211 190.

⁸ L. Diamond, ‘Why are there no Arab Democracies?’ *Journal of Democracy* 21, nr 1. (2010) 93-104, 97-99.

Kamrava, ‘The Middle East’s Democracy Deficit in Comparative Perspective’, 197-205.

⁹ F. Fukuyama, *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution* (New York 2011) 535.

¹⁰ M. Ross, ‘Does oil hinder democracy?’, *World Politics* 53, nr 3 (2001) 325-361, 325-327.

¹¹ A.R. Norton, ‘The Future of Civil Society in the Middle East’, *Middle East Journal* 47, nr. 2 (1993) 205-216, 211.

¹² D. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge 1990) 49-51;

G. Helmke, S. Levitsky, *Informal Institutions and Democracy. Lessons from Latin America* (Baltimore 2006) 274-281.

¹³ Diamond, ‘Why are there no Arab Democracies?’ 100-103.

liberale en democratische waarden van het Westen.¹⁴ Huntington noemt met name Iran als een belangrijke verpersoonlijking van de volgens hem onverdraagzame, ondemocratische en vooral oorlogszuchtige islamitische beschaving. Iran wordt door Huntington veelvuldig aangehaald als voorbeeld waaruit blijkt dat de islam, wanneer ‘het erop aankomt’, altijd partij zal kiezen tegen het westen, intrinsieke normen heeft die sterk afwijken van westerse waarden en uit is op overheersing over het niet-islamitische deel van de wereld en hierdoor per definitie in botsing zal komen met het westen.¹⁵ Ook in zijn gezaghebbende werk *The Third Wave, Democratization in the Late 20th Century*, stelt Huntington dat de verschillende democratiseringsgolven van de twintigste eeuw aan het Midden-Oosten zijn voorbijgegaan vanwege de culturele obstakels die de islamitische cultuur opwerpt en daarmee de ontwikkeling van levensvatbare democratieën sterk bemoeilijkt.¹⁶ Huntington benoemt ook in dit boek de religieus fundamentalistische cultuur als de bepalende kracht die democratisering in Iran buiten de deur houdt.¹⁷

Hoewel deze observaties gedateerd zijn (beide boeken zijn ruim 20 jaar oud), kan de Islamitische Republiek Iran nog altijd worden aangemerkt als een zeer repressief theocratisch regime dat weinig op heeft met mensenrechten en democratie. Dat neemt niet weg dat waarnemingen van Huntington (en andere aanhangers van de ‘culturele school’) weinig recht doen aan de complexe politieke geschiedenis het Midden-Oosten en die van Iran in het bijzonder. Gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw was in onder andere Irak, Egypte, Iran, Jordanië, Algerije en Syrië de opkomst en bloei waarneembaar van seculiere en ook democratisch gezinde politieke stromingen. Liberale, nationalistische en socialistische partijen streden om de macht binnen de politieke spectra van deze landen.¹⁸ In Iran was deze bloeiperiode van democratische krachten wellicht het meest zichtbaar en politiek invloedrijk. Vanaf de jaren veertig tot het begin van de jaren vijftig ontwikkelde Iran zich richting een democratie, die uiteindelijk gestalte kreeg in de democratisch gekozen regering onder leiding van de liberale premier Mohammed Mossadeq in 1951. Mossadeq en zijn politieke bondgenoten trachtten Iran te transformeren in een soevereine liberale democratische staat, naar westers voorbeeld, echter zonder onderhorig te zijn aan westerse belangen.¹⁹ Uiteindelijk resulteerden zijn poging en die van andere democratisch gezinde bewegingen in het Midden-Oosten niet in de vorming van bestendige democratieën. Het bleef bij een kortstondig experiment. Het autocratische

¹⁴ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York 2002) 136, 176-177, 285-287;

J. Trumbour, ‘The Clash of Civilizations: Samuel P. Huntington, Bernard Lewis, and the Remaking of Post-Cold War Order’ in: E. Qureshi en A. Sells (ed.), *The New Crusades. Constructing the Muslim Enemy* (New York 2003) 88-130, 98-102.

¹⁵ Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 136, 176-177, 285-287.

¹⁶ S. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century* (Oklahoma 1991) 307-308, 310

¹⁷ Ibidem, 292-294.

¹⁸ F. Mernissi, ‘Palace Fundamentalism and Liberal Democracy’, in: E. Qureshi en A. Sells (ed.), *The New Crusades. Constructing the Muslim Enemy* (New York 2003) 51-67, 57-59.

¹⁹ C. De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup* (Londen 2012) 165-169, 185-189.

regime van de sjah werd hersteld en zou de kiem leggen voor de islamitische revolutie in 1978.²⁰ De teloorgang van Mossadeq en zijn democratische project blijft in de genoemde werken van Huntington en Lewis onderbelicht en zelfs onbenoemd. Niet alleen binnen de ‘culturele school’, ook de ander genoemde benaderingen van het democratisch tekort in het Midden-Oosten schenken nauwelijks aandacht voor de opkomst en ineenstorting van Iran’s democratische experiment. Oorzaken van democratisch falen in het Midden-Oosten blijven zo onbenoemd en onderbelicht in de discussie over het ‘democratisch tekort’. Dit is een gemis. Het op zoek gaan naar valide verklaringen voor het mislukken van prodemocratische initiatieven in het Midden-Oosten en hoe deze zich verhouden tot de eerder genoemde interpretaties over de- tot op heden- mislukte verspreiding van democratie als staatsvorm in het Midden-Oosten, kan immers een interessante toevoeging opleveren en wellicht een nieuw licht werpen op de huidige discussie over het democratisch tekort van het Midden-Oosten. Deze scriptie zal daarom de ondergang van de enige democratisch gezinde regering die Iran ooit heeft gekend, behandelen en trachten een antwoord te formuleren geformuleerd op de vraag waarom het democratische project onder leiding van Mossadeq mislukte en niet leidde tot de vorming van een duurzame democratie.²¹ Vervolgens zal worden geanalyseerd welke gevolgen het antwoord op deze vraag heeft voor de validiteit van bestaande interpretaties over het democratisch tekort van het Midden-Oosten. Allereerst wordt het theoretisch kader en het wetenschappelijk debat omtrent het vraagstuk van het democratisch tekort in het Midden-Oosten uiteengezet en zal de onderzoeksmethodiek worden toegelicht. In het tweede hoofdstuk wordt de Iraanse historische context van de democratisering van het Iraans staatsbestel geschetst. Vervolgens wordt ingezoomd op de prodemocratische krachten die onder leiding van de liberaal Mossadeq zich met succes verenigden tegenover de sjah en aan het begin van de jaren vijftig het Iraanse politieke landschap domineerden en Iran trachtten te transformeren in een stabiele democratische rechtsstaat. In het laatste gedeelte wordt stilgestaan bij de antidemocratische actoren en factoren die de democratische ontwikkeling verhinderden en uiteindelijk onmogelijk maakten. Hierna worden in de conclusie de resultaten van het onderzoek uiteen gezet en wordt geanalyseerd of de oorzaken voor het mislukken van het democratisch experiment in de jaren veertig en vijftig, gevolgen hebben voor de validiteit van de bestaande theorieën die het falen van de democratie in het Midden-Oosten pogen te verklaren.

²⁰ S. Kinzer, *All the Shah’s Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (Hoboken 2003) 200-206.

²¹ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 9-11.

Deel I - Theoretisch kader

Sinds de doorbraak van de derde mondiale democratiseringsgolf aan het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw, heeft de parlementaire democratie zich verspreid over alle continenten van de wereld. Waar er in de periode voor deze *third wave* slechts veertig staten bestonden waarin parlementaire democratie de dominante staatsvorm was (het gros van deze staten bevond zich in het Westen), was hun aantal halverwege de jaren negentig gegroeid naar ruim honderd landen.²²

Democratie kan op tal van manieren worden gedefinieerd. In deze scriptie wordt gekozen voor de meest elementaire interpretatie van democratie. Een essentiële vereiste waar elke democratie minimaal aan moet voldoen om te kunnen worden gekwalificeerd als democratie, is volgens vooraanstaande wetenschappers op het gebied van democratisering, zoals Diamond, Fukuyama en Huntington, de aanwezigheid van een meerpartijstelsel waar burgers in redelijke soevereiniteit (zonder fysieke dwang) een volksvertegenwoordigende regering kunnen kiezen.²³ Of zoals democratiseringsexpert Valerie Bunce stelt: “(electorale) competitie gebonden aan regels”.²⁴ De grootste gemene deler onder de verschillende definities en interpretaties is in deze definitie verwerkt en zal daarom in deze scriptie worden gehanteerd. Wanneer wordt gesproken over ‘liberale democratie’ gaat de definitie verder dan enkel het basiselement van vrije en eerlijke verkiezen. Een liberale democratie wordt naast vrije verkiezingen gekenmerkt door burgerlijke vrijheden zoals vrijheid van organisatie, meningsuiting en religie, onafhankelijke rechtspraak, vrije media en een militair apparaat onder burgerlijke controle en gezag.²⁵ Binnen de liberale democratie komen populaire soevereiniteit en individuele vrijheden samen, zoals Fukuyama stelt.²⁶ De vaststelling dat de verspreiding en ontwikkeling van democratische staatsvormen sterk achterblijft in het Midden-Oosten, is een constatering waarover brede consensus bestaat.²⁷ Dit hoofdstuk zal de vier meest prominente verklaringen voor dit ‘democratisch tekort’ in het Midden-Oosten uiteenzetten. Vervolgens kunnen deze verklaringen worden getoetst door een casus uit deze regio uit te lichten: Iran in de jaren veertig en vijftig van de 20ste eeuw. Onder politicologen, historici en economen bestaat een levendige discussie dat specifiek betrekking heeft op het ‘democratisch tekort’, ook wel het ‘exceptionalisme van het Midden-Oosten’ genoemd. Over de oorzaken die verklaren waarom de landen in het Midden-Oosten geen deelgenoot zijn geworden van

²² E. Belin, ‘The Robustness of Authoritarianism in the Middle East. Exceptionalism in Comparative Perspective’, *Comparative Politics* 2 (2004) 139-157, 139.

²³ Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, 42-43;

L. Diamond, M. F. Plattner, *The Global Divergence of Democracies* (Baltimore 2001) 10-11;

Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century*, 7-11.

²⁴ V. Bunce, ‘Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations’, *Comparative Political Studies*, 3 (2000) 703-734, 714.

²⁵ L. Diamond, M. F. Plattner, *The Global Divergence of Democracies* (Baltimore 2001) 11.

²⁶ Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, 42-46.

²⁷ Diamond, ‘Why there are no Arab Democracies?’, 93;

A. Stephan, G.B. Robertson, ‘An Arab more than Muslim Electoral Gap’, *Journal of Democracy* 3 (2003) 30-44, 30.

de globale democratiseringsgolven die zich in de twintigste eeuw over de continenten verspreidden, bestaan verschillende theorieën. Binnen dit debat zijn vier prominente benaderingen te onderscheiden die in dit hoofdstuk uitgebreid worden toegelicht. Het gaat hierbij om de culturele verklaring, de *civil society* these en de economische en geopolitieke benaderingen.

1.1 De culturele these

De meest controversiële en waarschijnlijk meest bekende verklaring voor het exceptionalisme in het Midden-Oosten is de *culturele these*. Deze benadering stelt dat de culturen in de Arabische wereld en het Midden-Oosten fundamenteel antidemocratisch van aard zijn waardoor democratische staatsvormen per definitie geen enkele reële kans op succes hebben in deze regio. De diep doordrongen traditionele waarden binnen de islamitische religie, tribale verbanden en de culturen van de bedoeïenen waarbij mannelijke eer en trots een prominente plaats innemen, zorgen ervoor dat de culturen in de Arabische regio een krachtige weerstand tonen tegenover democratische tendensen en principes, zo luidt de stelling. Al sinds de negentiende eeuw hebben geleerden (waaronder Karl Marx) veel aandacht voor ‘het raadsel van het Oriëntaalse despotisme’ en de *culturele these* is zeker niet nieuw binnen de discussie.²⁸ Het sterk opkomende islamitisch fundamentalisme in de jaren zeventig van de twintigste eeuw heeft de opvatting dat Arabische culturen een sterk ondemocratisch karakter kennen. Na de aanslagen van 11 september 2001 heeft de prominentie en populariteit van de *culturele these* een nog sterkere vlucht gekregen. Het in 1973 verschenen boek *The Arab Mind*, van de antropoloog Rafael Patai, is een van de eerste werken die de these uitvoerig behandelt. Patai stelt aan de hand van een psychologische schets van ‘de Arabische persoonlijkheid’ dat de Arabische cultuur gekarakteriseerd kan worden als primitief, temperamentvol, gewelddadig en vooral irrationeel waardoor deze niet kan samengaan met democratie:

*“In contrast to the West, the Arab World still sees the universe running its predestined course, determined by the will of Allah, who not only guides the World but also predestines the fate of every man individually. The Arab type is a human type which readily and frequently throws off the restraints of discipline and, especially in mass situations, is likely to go on rampage.”*²⁹

Met name door de veronderstelling dat er zoiets bestaat als ‘een Arabische persoonlijkheid’, is het boek door critici gediskwalificeerd als racistisch en speelt het in het wetenschappelijke debat geen invloedrijke rol. Desondanks is *The Arab Mind* een veelgelezen boek dat vele malen is herdrukt en invloed had op de publieke opinie. Naast Patai is er een categorie geleerden die tevens de *culturele these* aanhangen maar vanwege het ontbreken van racistische kwalificaties en hun reputatie en autoriteit binnen het vakgebied van de studie van het Midden-Oosten, serieuzer worden genomen

²⁸ Z. Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, (Cambridge 2004) 44.

²⁹ R. Patai, *The Arab Mind*, (New York 2007) 147, 162-163.

binnen het wetenschappelijk discours. De Britse historicus Elie Kedouri was een alom gerespecteerde exponent van deze laatste groep. In zijn boek *Democracy and Arab Political Culture*, uit 1992, stelt Kedouri dat het ‘democratisch tekort’ in het Midden-Oosten kan worden verklaard uit het islamitische karakter van de bestaande politieke tradities in de Arabische wereld:

*“There is nothing in the political traditions of the Arab world- which are the political traditions of Islam- which might make familiar or indeed intelligible, the organizing ideas of constitutional and representative government.”*³⁰

De notie van een territoriale en soevereine entiteit en de notie van volkssoevereiniteit die de fundamentele vormen van de legitimiteit van een regerende, wetgevende en door het volk gekozen volksvertegenwoordiging, ingekaderd en gecontroleerd door een onafhankelijke rechterlijke macht, zijn volgens Kedouri concepten die wezensvreemd zijn aan islamitische politieke tradities. Zijn gelijk ziet Kedouri geleverd in de mislukte introductie van constitutionele en democratische beginselen naar het Midden-Oosten. Deze beginselen brengen immers politieke waarden en gebruiken met zich mee die haaks staan op de politieke waarden in het islamitische Midden-Oosten, zo stelt Kedouri.³¹ De meest bekende exponent van de *culturele these* is de eerder genoemde Amerikaanse politicoloog Samuel Huntington (auteur van *The Third Wave: democratization in the late twentieth century*). Net als Kedouri ziet Huntington de islamitische traditie als belangrijkste obstakel voor de succesvolle verspreiding van democratie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Huntington richt zich echter niet exclusief tot deze regio maar tot alle islamitische landen die hij definieert als een (relatief) homogene islamitische beschaving. In zijn boek *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order* (1996), stelt Huntington dat na de Koude Oorlog conflicten vooral (zullen) plaatsvinden langs religieuze lijnen gedefinieerde beschavingen (volgens Huntington vormt religie de bepalende hoeksteen van elke cultuur en culturele identiteit).³² Huntington voorziet met name een toename van spanningen en conflicten tussen de Westerse, op het christendom gebaseerde beschaving en de islamitische. De islamitische beschaving bezit volgens Huntington intrinsieke eigenschappen en waarden die haaks staan op de waarden van de Westerse cultuur. In *Clash of Civilizations* stelt hij vervolgens dat intolerante, ondemocratische, expansieve en gewelddadige islamitische normen niet zijn voorbehouden aan een fundamentalistische interpretatie, maar inherent zijn aan het DNA van de islamitische beschaving zelf:

³⁰ E. Kedouri, *Democracy and Arab Culture* (Washington 1992) 5-6.

³¹ Ibidem.

³² Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 41-42.

*“The fundamental problem for the West is not Islamic fundamentalism. It is Islam, a different civilization whose people are convinced of the superiority of their culture and are obsessed with the inferiority of their power. Islam's borders are bloody and so are its innards.”*³³

Deze veronderstelde expansieve, intolerante en gewelddadige islamitische cultuur verklaart volgens Huntington bovendien het falen van democratie in de islamitische wereld:

*“Islamic culture explains in large part the failure of democracy to emerge in much of the Muslim world”*³⁴

De aanslagen op 11 september 2001, de aanslagen in Londen en Madrid, de Westerse interventies in Afghanistan en Irak en het tot dusver falen van een stabiel duurzaam democratisch constitutioneel stelsel in deze landen, lijken voor velen de botsing van culturen tussen het Westen en de islamitische wereld die Huntington voorspelde, te bevestigen. Huntington's concept van een *Clash of Civilizations*, en daarmee de *culturele these* dat de (islamitische) culturele identiteit het democratisch tekort in het Midden-Oosten veroorzaakt, heeft na deze gebeurtenissen dan ook enorm aan geloofwaardigheid en populariteit gewonnen.³⁵

Een ander invloedrijk en geprezen historicus op het terrein van de studie van het Midden-Oosten en bedenker van de term *Clash of Civilizations*, is de Amerikaan Bernard Lewis. Evenals Kedouri en Huntington kan Lewis geschaard worden onder de aanhangers van de *culturele these*. In zijn boek *What Went Wrong?: The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, uit 2002, stelt Lewis dat vergeleken met het christelijke Westen, de islamitische beschaving ver is achtergebleven. Het christelijke Westen is de afgelopen eeuwen de islamitische beschaving in het Midden-Oosten ver voorbijgestreefd in militaire en economische kracht. De landen in het Midden-Oosten zijn verarmd en spelen in militair opzicht een onbeduidende rol op het wereldtoneel. De Arabische wereld heeft volgens Lewis gefaald in de aanpassing aan de moderne wereld en economie en de daaraan gepaarde democratische ontwikkelingen. De verklaring hiervoor ziet Lewis evenals Kedouri en Huntington in de islamitische tradities, die volgens Lewis een obstakel vormen voor democratische vooruitgang. Het onvermogen en de onwil tot nu toe om religie 'te onttrenen als de belangrijke organiserende actor van de samenleving', ontnemt in de visie van Lewis het uitzicht op democratie in het Midden-Oosten.³⁶ In tegenstelling tot het inktzwarte toekomstperspectief dat Huntington schetst, constateert Lewis echter dat de democratie voor het Midden-Oosten niet verloren

³³ Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 217, 258.

³⁴ Ibidem, 29.

³⁵ Adamson, 'Global Liberalism Versus Political Islam: Competing Ideological Frameworks in International Politics', 547.

³⁶ B. Lewis, *What Went Wrong?: The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, (New York 2002) 112, 129, 151.

is en er in sommige landen voorzichtige stappen worden gezet op het gebied van constitutionele democratische hervormingen en economische liberalisatie.³⁷

1.2 De economische verklaring

Een verklaring die minder specifiek toespitst op de context van het Midden-Oosten maar desalniettemin een belangrijke plaats inneemt binnen de discussie over 'het democratisch tekort' in het Midden-Oosten, is de economische verklaring. Deze theorie gaat er vanuit dat er een aantoonbaar verband is tussen economische voorspoed en de levensvatbaarheid van democratie, komt voort uit de wetenschappelijke discussie over voorwaarden voor democratisering vanuit een globaal perspectief en wordt toegepast op de context van het Midden-Oosten door auteurs die zich specifiek richten op het vraagstuk van het democratisch tekort in deze regio.³⁸ Vanwege het feit dat deze generieke theorie over de (voorwaarden en condities voor) democratisering, ook een rol speelt in het specifieke debat over het democratisch tekort van het Midden-Oosten, is het zinvol deze nader toe te lichten.

De economische benadering van het democratiseringsvraagstuk, werd in 1959 voor het eerst uiteengezet door de Amerikaanse politicoloog en socioloog, Seymour Martin Lipset.

In het artikel *Some Social Requisites of Democracy* betoogde Lipset dat de mate van welvaart bepalend is voor de kansen op een duurzame democratie als staatsvorm:

*"The more well-to-do a nation, the greater the chances that it will sustain democracy"*³⁹

Volgens Lipset brengt economische ontwikkeling ingrijpende sociale veranderingen teweeg die uiteindelijk de noodzakelijke condities boden waarin een duurzame democratie tot stand komt. Lipset benadrukt binnen deze context met name de essentiële rol binnen dit democratiseringsproces van een groeiend inkomen per hoofd van de bevolking, urbanisatie, een toenemende participatie van de bevolking in onderwijs en een sterk groeiende middenklasse. Economische ontwikkeling en industrialisatie zijn drijvende krachten die deze ontwikkelingen op gang kunnen brengen, aldus Lipset.⁴⁰ Deze these waarbij economische vooruitgang de aanjager is van democratie, staat ook wel bekend als de *moderniseringstheorie*.⁴¹ Deze opvattingen over de heilzame werking van welvaart en economische voorspoed waren in de jaren vijftig en de eerste helft van de jaren zestig breed geaccepteerd onder wetenschappers en beleidsbepalers. Aan het eind van de jaren zestig en in de jaren zeventig kreeg de theorie meer kritiek. Landen in Azië en Latijns-Amerika hadden economische modernisering en voorspoed gekend maar in plaats van dat deze landen zich ontwikkelden richting een

³⁷ B. Lewis, 'The Middle East, 'Westernized Despite Itself', *Middle East Quarterly* 3 (1996) 53-61, 57-61.

³⁸ Diamond, 'Why there are no Arab Democracies?', 97;

Kamrava, 'The Middle East's Democracy Deficit in Comparative Perspective', 197-198;

Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century*, 60-61.

³⁹ S.M. Lipset, 'Some Social Requisites of Democracy', *American Political Science Review* (nr.1 1959) 69-105, 75.

⁴⁰ Ibidem, 78-82.

⁴¹ I. El Badawi, S. Makdisi, 'Explaining the democracy deficit in the Arab world', *The Quarterly Review of Economics and Finance* 42 (2007)813-832, 822.

duurzame democratie, ontstonden er conflicten en uiteindelijk bureaucratische, autoritair geleide regimes.⁴² Dit ging ten koste van de geloofwaardigheid van de validiteit van de moderniseringstheorie. Samuel Huntington betoogde in zijn boek *Political Order in Changing Societies* (1968) dat economische ontwikkelingen inderdaad kunnen aanzetten tot ingrijpende sociale en maatschappelijke veranderingen maar dat het welslagen van dit proces veel meer samenhangt met de aanwezigheid of juist het ontbreken van politieke structuren en instituties die de veranderingen voortkomend uit modernisering kunnen kanaliseren. Wanneer de juiste politieke infrastructuur en instituties ontbreken kan economische modernisatie leiden tot instabiliteit, burgeroorlog en uiteindelijk dictatuur, zo stelde Huntington.⁴³ Nadat het einde van de Koude Oorlog in de jaren tachtig en negentig onderweg was naar een definitief einde en de vrijemarkteconomie zijn intrede kon doen in de landen van de voormalige Sovjet-Unie en haar satellietstaten, leek de overwinning van de liberale democratie dan toch nakende. Ook in Zuid-Europa (Spanje en Portugal) en Latijns Amerika waren veel landen onderdeel geworden van de democratische transitie en hadden hun markten opengesteld voor het liberale marktkapitalisme.⁴⁴ Deze ontwikkelingen resulteerden in een hernieuwd geloof in de moderniseringstheorie. Triomfantelijk schreef de Amerikaanse econoom en politicoloog Francis Fukuyama in zijn boek *The End of History and the Last Man* (1992), dat de doorbraak van het marktkapitalisme definitief was en de op kapitalistische leest geschoeide democratie haar wereldwijde overwinning had behaald op alle overige ideologieën en staatsvormen.⁴⁵ Democratie had volgens Fukuyama door het succes van de vrije markt een onstuitbare globale opmars gemaakt die onomkeerbaar was. Alleen democratische regeringsvormen die het marktkapitalisme toelieten, zoals de liberale democratie en de sociaaldemocratie, hadden nog toekomst.⁴⁶

Gereserveerder dan Fukuyama, maar desalniettemin eveneens aanhanger van de theorie dat economische ontwikkelingen democratische ontwikkeling aanjagen, is de Pools-Amerikaanse politicoloog Adam Przeworski. Przeworski stelt dat de rol van economische ontwikkeling bij de totstandkoming van democratie belangrijk kan zijn maar vooral essentieel is in het consolidatieproces van democratie en geen absolute randvoorwaarde hoeft te zijn voor de vestiging van democratie.⁴⁷ Hoewel de moderniseringstheorie in eerste instantie 'het democratisch tekort' in het Midden-Oosten niet verklaart, zegt de theorie wel iets over al dan niet aanwezige voorwaarden die aanwezig moeten zijn om democratisering in gang te kunnen zetten. Of en in welke mate een van de varianten van deze moderniseringstheorie toepasbaar is op de historische context van de Iraanse casus zal in de volgende hoofdstukken dan ook worden getoetst om zo vanuit het perspectief van deze these na te gaan of er een democratische potentie was en waarom deze niet of wel kon slagen.

⁴² G. A. O'Donnell, *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism* (Berkeley 1973) 4, 204-205.

⁴³ S. Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven 1969) 4-6.

⁴⁴ Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century*, 76.

⁴⁵ Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, 11.

⁴⁶ *Ibidem*, 293-294.

⁴⁷ A. Przeworski, M. E. Alvarez, J. A. Cheibub, F. Limongi, *Democracy and Development; Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990* (New York 2000) 122-128.

Een meer concrete economische verklaring voor het democratisch tekort in het Midden-Oosten, is geformuleerd door de Amerikaanse politicoloog Michael Ross. In zijn artikel *Does Oil Hinder Democracy?* stelt Ross dat de aanwezigheid van enorme olievoorraden in het Midden-Oosten de ontwikkeling van democratie in deze regio sterk afremt. De autoritaire regimes in de vaak olierijke landen in het Midden-Oosten zijn voor hun inkomsten sterk afhankelijk van de uitvoer van olie dat in veel landen in deze regio het grootste aandeel binnen de totale export inneemt.⁴⁸

Volgens Ross treden er door de sterke olieafhankelijkheid van de regimes in het Midden-Oosten een aantal mechanismen in werking waardoor democratiseringsprocessen maar moeilijk van de grond kunnen komen. Zo zouden de enorme olie-inkomsten een uitgebreide belastingheffing voor de regimes overbodig hebben gemaakt. Hierdoor is de belastingdruk op burgers weliswaar gering, de mate waarin burgers inspraak en representatie binnen de overheid verwachten waardoor de regering ter verantwoording kan worden geroepen voor het gekozen beleid is hierdoor eveneens laag.

Een prikkel die leidt tot meer participatie en inspraak wordt hierdoor geblokkeerd.

Met andere woorden: democratische hervormingen komen moeizamer van de grond.

Het investeren in repressie is een tweede mechanisme dat volgens Ross in werking treedt bij de autoritair geleide en olieafhankelijke regeringen in het Midden-Oosten.

Zo zouden de regimes de miljarden oliedollars die jaarlijks binnenvloeiën niet alleen aanwenden om het clientèle- en patronagesysteem te onderhouden, maar tevens gebruiken voor het constant moderniseren en uitbreiden van een efficiënt en een omvangrijk veiligheidsapparaat.

Op deze wijze zijn de regimes in staat de repressie in stand te houden en te versterken waardoor democratische tendensen of groeperingen en bewegingen die democratische hervormingen eisen, een verminderde kans op succes hebben.⁴⁹

1.3 Geopolitieke verklaringen

Het afgelopen decennium is binnen het wetenschappelijk discours over het democratisch tekort in het Midden-Oosten, het belang van geopolitieke oorzaken door diverse auteurs benadrukt.⁵⁰

De invloed van de aanwezigheid en economische en politieke afhankelijkheid van grote oliereserves en het Israelisch-Palestijns conflict in verband met de kansen op de totstandkoming van duurzame democratie zijn in deze context veelbesproken factoren. Naast de door Michael Ross benoemde gevolgen die de economische afhankelijkheid van grote olievoorraden met zich meebrengen voor de kansen op democratie, is de aanwezigheid van grote olievoorraden volgens verschillende auteurs ook in geopolitiek opzicht allerminst bevorderlijk voor democratisering in de regio.

⁴⁸ Ross, 'Does Oil Hinder Democracy', 327-238.

⁴⁹ Ibidem, 333-336.

⁵⁰ Diamond, "Why there are no Arab Democracies?", 101-102.

E. Lust-Okar, 'Why the failure of Democratization? Explaining 'Middle East Exceptionalism.' (Yale University 2007) 1-36, 8.

A. Stephan, G.B. Robertson, 'An Arab more than Muslim Electoral Gap', *Journal of Democracy* 3 (2003) 30-59, 42.

De in democratiseringsprocessen gespecialiseerde politicoloog Larry Diamond stelt dat de aanwezigheid van omvangrijke olievoorraden de olierijke landen in het Midden-Oosten en Noord-Afrika ontnemen van enig reëel perspectief op democratisering. Deze voorraden trekken immers de aandacht van globale supermachten die de beschikking over fossiele brandstoffen veilig trachten te stellen. Om dit bewerkstelligen oefenen sinds de dekolonisatie in de decennia vlak na de Tweede Wereldoorlog vooral grootmachten als de Verenigde Staten, Rusland (vroeger: de Sovjet-Unie), Groot-Brittannië en Frankrijk invloed uit op de olierijke staten in het Midden-Oosten en Noord-Afrika.⁵¹ Door het financieel en militair steunen van regimes heeft vooral de Verenigde Staten een sterke invloed weten te verwerven op de regeringen van ‘olielanden’ (landen waarbij het overgrote aandeel in de export bestaat uit aardolieproducten) als Saoedi-Arabië, het Iran onder de sjah (tot 1979), Algerije, Irak en kleinere Arabische staten zoals Qatar, de Verenigde Arabische Emiraten en Koeweit.⁵² De aanwezigheid van olie is volgens Diamond ‘een vloek voor de ontwikkeling van de democratie in deze landen’, aangezien de weinig democratische gezinde en autoritair regerende regimes door vooral de Verenigde Staten en haar Westerse bondgenoten in het zadel worden gehouden en ondersteund. Dit alles om de eigen belangen; de toegang tot grote voorraden fossiele brandstof, te garanderen.⁵³ De externe steun voor autoritair geleide staten in het Midden-Oosten blijft echter niet beperkt tot landen met een omvangrijke oliereserve. Ook landen als Egypte, Jordanië, Marokko en Tunesië ontvangen financiële en militaire steun vanuit het Westen, vooral van de Verenigde Staten.⁵⁴ Redenen voor de steun van de wereldmachten aan autoritaire regimes in het Midden-Oosten en Noord-Afrika zijn dus niet exclusief te vinden in het veiligstellen van oliebelangen. Volgens de politicologe Eva Belin liggen de oorzaken voor deze steun in de specifieke en unieke positie die de regio inneemt binnen het geopolitieke machtsspectrum. Net als landen in andere regio’s in de wereld (Latijns-Amerika, Afrika en Zuidoost Azië) profiteerden staten decennialang van de Koude Oorlog waarbij respectievelijk de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten hun invloedssfeer probeerden uit te breiden en consolideren door autoritaire regimes te ondersteunen en in het zadel te helpen en houden. Toen de Koude Oorlog aan het einde van de jaren tachtig ten einde liep, nam het belang en de interesse van de supermachten om autoritaire regimes in Azië, Zuid-Amerika en Afrika te steunen af. Dit was echter niet het geval voor het Midden-Oosten en Noord-Afrika, waar de steun voor staten gehandhaafd of verder opgevoerd werd door de Verenigde Staten en haar bondgenoten. Dit verklaart volgens Belin tevens waarom in tegenstelling tot landen in het Midden-Oosten en Noord-Afrika, in diverse landen in Latijns-Amerika en Azië wel een democratische transitie kon worden ingezet.⁵⁵ Deze financiële en militaire steun die ook na de Koude Oorlog de autoritaire regimes

⁵¹ Diamond, ‘Why there are no Arab Democracies?’, 101.

⁵² Ibidem, 97-103.

⁵³ Ibidem, 101.

⁵⁴ Ibidem, 97-101.

⁵⁵ Belin, ‘The Robustness of Authoritarianism in the Middle East. Exceptionalism in Comparative Perspective’, 148-149.

overeind hield en democratische hervormingen daardoor blokkeerden, kan volgens Belin naast het veiligstellen van de oliebelangen worden verklaard uit de veiligheidsbelangen van het Westen, met name de Verenigde Staten. Dit veiligheidsbelang wordt volgens Belin concreet ingevuld door de angst van de Verenigde Staten en haar bondgenoten voor de dreiging van de radicale islam die het in de regio sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw heeft gemunt op Amerikaanse doelen en haar bondgenoten in de VS in de regio.⁵⁶ Anders dan Belin leggen de politicoloog Alfred Stephan en historicus Graeme Robertson de nadruk op het belang van de VS om het verloop van het Israelisch-Palestijns conflict te controleren en Israël's veiligheid te garanderen als belangrijke redenen voor de niet aflatende steun van de VS voor bepaalde autoritaire regimes in de regio. Het Amerikaanse belang om de vrede tussen Israel en zijn buurlanden te bewaren heeft er toe geleid dat de VS regimes zoals dat van Hosni Mubarak in Egypte, heeft gesteund met een jaarlijkse toelage van miljarden dollars om zo de vrede met Israël 'te kopen' en in stand te houden.⁵⁷ Door de grote sympathie en lotsverbondenheid die de bevolking van veel landen in het Midden-Oosten voelt met de Palestijnse bevolking, vormt (het voortbestaan van) het Israelisch-Palestijns conflict een legitimatie voor omliggende landen (maar ook Iran) om de uitgaven voor defensie en 'staatsveiligheid' relatief zeer hoog te houden, om zo een eventueel 'dreigende zionistische aanval' het hoofd te kunnen bieden. Een structurele oplossing van dit conflict zou volgens Stephan en Robertson deze legitimatie en spanningen wegnemen evenals het belang van de VS om landen financieel en militair te ondersteunen. Dit zou vervolgens de autoritaire regimes danig verzwakken en een eerste aanzet kunnen zijn richting een duurzame democratische transitie.⁵⁸

1.4 Sociaal-maatschappelijke factoren: civil society en instituties

Een ander paradigma van waaruit het democratisch tekort in het Midden-Oosten kan worden verklaard, houdt nauw verband met sociaal-maatschappelijke factoren, meer specifiek, de betekenis van instituties en de *civil society* in relatie tot democratisering.

Vanuit deze benadering wordt de nadruk gelegd op het karakter en ontwikkeling van formele instituties (wet- en regelgeving) en informele instituties (normen, waarden en gezamenlijke gewoonten) als katalysator of juist obstakel voor democratisering.⁵⁹

Daarnaast wordt betoogd dat een actief maatschappelijk middenveld (*civil society*) een noodzakelijke voorwaarde is voor een succesvolle transitie van een autoritaire staat naar een democratische.

De meest gangbare definitie van *civil society* is:

⁵⁶ Belin, 'The Robustness of Authoritarianism in the Middle East. Exceptionalism in Comparative Perspective' 148.

⁵⁷ Stephan, G.B. Robertson, 'An Arab more than Muslim Electoral Gap', 42.

⁵⁸ Ibidem, 42.

⁵⁹ North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, 49-51;

Helmke, S. Levitsky, *Informal Institutions and Democracy. Lessons from Latin America*, 274-281.

“De maatschappelijke sfeer waar belangengroepen, verenigingen, clubs, vakbonden, federaties, gilden en partijen samenkomen en een buffer vormen tussen de staat en de burger.”⁶⁰

Met deze *civil society* worden organisaties bedoeld zoals (beroeps)verenigingen, NGO's, vakbonden, stichtingen en clubs; organisaties die binnen de context waarin zij actief zijn, de belangen behartigen van hun leden of een vanuit de organisatie geformuleerd beoogd doel nastreven en zich daartoe op bepaalde wijze verhouden ten aanzien van de overheid. Aanhangers van de sociaal-maatschappelijke verklaring voor democratisering of het ontbreken daarvan, waarin het belang van de *civil society* wordt benadrukt, stellen dat de democratisering in diverse staten in Latijns-Amerika en Oost-Europa voor een belangrijk deel is te danken aan de kracht van de *civil society* in deze landen.⁶¹

Volgens diverse auteurs kan het democratisch tekort in het Midden-Oosten ook worden verklaard aan de hand van de *civil society*. Het ontbreken van een vitale, diep in de samenleving gewortelde *civil society* wordt aangehaald als belangrijke oorzaak voor het falen van democratie in deze regio.

De organisaties en groeperingen die het exponent zijn van een krachtige *civil society* zouden de autoritaire regimes ter verantwoording kunnen roepen en uiteindelijk dwingen tot democratische hervormingen.⁶²

Door de democratisering in Oost-Europa en Latijns-Amerika in de jaren negentig van de vorige eeuw en de veronderstelde belangrijke rol van *civil society* binnen dit proces, raakten beleidsmakers en politici binnen supranationale organisaties als de Wereldbank, Europese Unie, Verenigde Naties maar ook in landen als de Verenigde Staten, overtuigd van het belang van een krachtige *civil society* binnen het democratiseringsproces in het Midden-Oosten.⁶³ Vanuit deze organisaties en de VS werden vanaf het midden van de jaren negentig diverse omvangrijke investeringsprogramma's opgezet, met als doel: het versterken van de *civil society* in het Midden-Oosten. Burgerlijke initiatieven vanuit een gediversifieerd en daardoor krachtig maatschappelijk middenveld, zou ook in deze regio democratische hervormingen teweeg brengen, luidde de consensus onder zowel academici als politici.⁶⁴ Deze redenering bleef in het eerste decennium van de 21ste eeuw een veel gehoorde.⁶⁵ Doordat de investeringen in de *civil society* van diverse landen in de Arabische regio en het Midden-

⁶⁰ Norton, 'The Future of Civil Society in the Middle East', 211.

⁶¹ E. Gyimah-Boadi, 'Civi Society in Africa', *Journal of Democracy* 2 (1996) 118-132, 118-120, 131-132.

⁶² Kamrava, 'The Middle East's Democracy Deficit in Comparative Perspective', 205-207, 211;

R.A. Norton, *Civil Society in the Middle East* (Leiden 1996) 5-8.

⁶³ *Arab Human Development Report: Building a knowledge society*. United Nations Development Programme (New York 2003) 31, 171;

T. Nibock, 'Democratization: A Theoretical and Practical Debate' *British Journal of Middle East Studies* 2 (1998) 221-233, 221.

⁶⁴ S.L. Yom, 'Civil Society and Democratization in the Arab World' *Middle East Review of International Affairs* 4 (2005) 14-33, 14-15.

⁶⁵ *Freedom House Special Report: How Freedom is Won: From Civic Resistance to Durable Democracy*. Freedom House (New York 2005) 6-8.

Oosten niet de gewenste democratisering bracht, kwam er langzaam meer kritiek uit academische kring op de *civil society* these en het daaruit voortvloeiende beleid. Hoewel de *civil society* in het Midden-Oosten wel degelijk zou zijn uitgebreid en het aantal organisaties dat onder deze noemer valt sterk is toegenomen, zou deze veel te gefragmenteerd zijn. Hierdoor ontbreekt de nodige coördinatie en cohesie tussen de verschillende groeperingen en kan het geen eendrachtig tegenwicht bieden aan de autoritaire regimes. Een complicerende factor was gelegen in het feit dat de seculiere NGO's, als onderdeel van de *civil society*, door de steun vanuit de Wereldbank, VN, VS en Europa vaak worden gezien of afgeschilderd als verlengstukken van 'Westers imperialisme'.⁶⁶ Dit komt de populariteit en daarmee mobilisatiecapaciteit van deze organisaties niet ten goede. Islamistische groeperingen slagen er daarentegen beter in om steun te verwerven onder de bevolking. Niet in de laatste plaats omdat zij met het tegemoetkomen aan behoeften als zorg, onderwijs en soms door het eenvoudigweg uitdelen van brood, kunnen inspringen in het gat dat de autoritaire regimes op deze terreinen vaak verzuimt op te vullen.⁶⁷ De institutionele verklaring voor de ontvankelijkheid van het Midden-Oosten voor autocratie en weerbarstigheid voor democratische instituties, kent een lange historie.

Montesquieu stelde al dat door de islamitische cultuur die het Midden-Oosten domineert, er in die regio weinig perspectief bestond voor de succesvolle introductie van burgerlijke wetgeving en alleen een autocratische staatsstructuur en despotisme 'orde in de chaos' kon scheppen.⁶⁸

Ook door Bernard Lewis is gewezen op het afwijkende institutionele karakter van de staten in het Midden-Oosten en de Arabische regio, die de prevalentie van autocratisch bestuur in het Midden-Oosten kunnen verklaren.⁶⁹ Zo bestaat er volgens Lewis binnen de islam nauwelijks een traditie die raadgevende vergaderingen kent of waarbij burgers via bepaalde procedures of organen kunnen participeren in besluitvorming. Ook bestaat er binnen de islam nauwelijks duidelijke afgebakende wettelijke erkenning van de rechten van particulieren, aldus Lewis.⁷⁰

Naar aanleiding van de Arabische Lente is door de Amerikaanse econoom Eric Chaney een nieuwe variant aangebracht binnen deze 'institutionele verklaring', die de aandacht heeft getrokken van vooraanstaande commentatoren op de recente ontwikkelingen in het Midden-Oosten.⁷¹

Chaney is weinig optimistisch over de mogelijkheden die de Arabische Lente het Midden-Oosten biedt voor democratische veranderingen. Chaney houdt er rekening mee dat de Arabische Lente zal ontaarden in een Arabische Herfst of Winter waarbij seculiere dictaturen slechts worden vervangen door islamistische theocratieën. Chaney stelt aan de hand van historische analyse dat gebieden

⁶⁶ Yom, 'Civil Society and Democratization in the Arab World', 20.

⁶⁷ Yom, 'Civil Society and Democratization in the Arab World', 19.

⁶⁸ A. Cohler, *Montesquieu, The Spirit of the Laws* (Cambridge 1995) 461-462.

⁶⁹ B. Lewis, 'Islam and Liberal Democracy' *The Atlantic Monthly* 271 (1993) 89-98.

⁷⁰ Ibidem

⁷¹ F. Zakaria, 'A Region at War with Its History', (versie 16 april 2012), <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,2111248,00.html> (27 juni 2014).

veroverd door de islamitische rijken in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd worden gekenmerkt door een institutionele structuur die zich moeilijk laat rijmen met democratisering.⁷²

Doordat er volgens Chaney landen met een islamitische meerderheid bestaan die wel een functionerend democratisch staatsysteem kennen (Chaney noemt in deze context onder andere Indonesië en Turkije), is de islamitische cultuur in zijn visie niet debet aan het democratisch tekort. Chaney stelt dat de opeenvolgende Arabische rijken in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd een gesloten institutionele structuur hebben achtergelaten in de landen die in deze periode zijn veroverd. In deze gecentraliseerde structuur is de staat de bepalende machtsfactor. Voor economisch en politiek pluralisme is geen plaats. De middenstand en handelaren zijn sterk afhankelijk van de staat waardoor de civiele maatschappij weinig kans heeft zich te ontplooien.⁷³

De Arabische imperiale veroveringen hebben in andere woorden een autoritaire voetafdruk achtergelaten die de institutionele structuur voorlopig weinig ontvankelijk maakt voor democratische veranderingen, aldus een van de meest recente verklaringen voor het democratisch tekort in het Midden-Oosten en de Arabische wereld.

Nu in dit hoofdstuk het huidige wetenschappelijke debat over het democratisch tekort in het Midden-Oosten is toegelicht, is het interessant de validiteit van de behandelde theses te toetsen door deze toe te passen op de historische context. Er is veel wetenschappelijke literatuur beschikbaar over de opkomst en neergang van seculiere, democratisch gezinde stromingen in de eerste helft van de twintigste eeuw. De verklaringen voor de ondergang van deze prodemocratische bewegingen zijn echter nauwelijks in verband gebracht met de huidige discussie over het 'democratisch tekort' in het Midden-Oosten. Opvallend genoeg hebben de auteurs van de in dit hoofdstuk uiteengezette hypothesen over het democratische tekort, in hun analyses nauwelijks aandacht voor deze historisch belangwekkende postkoloniale periode die zo cruciaal was in het scheppen van een nieuwe politieke orde en regeringsvorm. Juist deze periode, die gekenmerkt werd door een bloei zonder precedent van liberale, democratisch gezinde stromingen in Iran - waardoor de kans op een succesvolle democratische transitie aanwezig was - kan meer inzicht geven in de achtergronden en oorzaken die verklaren waarom de parlementaire democratie toen geen definitieve doorbraak kon forceren.⁷⁴ Dit inzicht kan vervolgens bijdragen aan de discussie waarom democratie tot op heden nog geen gemeengoed is geworden onder de naties van het Midden-Oosten.

⁷² E. Chaney, 'Democratic Change in the Arab World, Past and Present' (Harvard University 2012)1-22, 1.

⁷³ Chaney, 'Democratic Change in the Arab World, Past and Present', 4,12, 17.

⁷⁴ Mernissi, 'Palace Fundamentalism and Liberal Democracy', 57-59.

II - De historische context

In dit hoofdstuk zullen de historische achtergronden bij de casus van deze scriptie worden behandeld: de politieke opkomst en neergang van het democratisch gezinde liberaal-nationalisme die de Iraanse politiek aan het begin van de jaren vijftig van de twintigste eeuw domineerden.⁷⁵

De historische achtergronden waartegen democratisch gezinde politieke stromingen dominant konden worden in het Iraanse politieke krachtenveld, culminerend in de democratisch gekozen regering onder leiding van de nationaal-liberale Minister-president Mohammed Mossadeq, zullen in dit hoofdstuk worden geschetst. Aansluitend zal uiteen worden gezet welke oorzaken debet waren aan de neergang van deze democratische bloeiperiode en deze bevindingen worden getoetst aan de bestaande hypothesen die zijn behandeld in hoofdstuk I. Hierdoor kunnen de ontwikkelingen in de jaren veertig en vijftig in Iran op waarde kunnen worden geschat binnen het bestaande discours over het democratisch tekort in het Midden-Oosten. Door de repressieve aard van het huidige islamitische Iraanse regime onder leiding van ayatollah Khamenei en president Rohani, is het verlangen naar democratisering in Iran een wens die bij een aanzienlijk deel van de Iraanse bevolking, met name geschoolde jongeren, sterk leeft.⁷⁶ Ook de buitenwereld ziet, om uiteenlopende redenen, de Iraanse theocratie liever plaatsmaken voor een democratie. Toch is de roep om democratie geen recent fenomeen in de moderne Iraanse geschiedenis. Democratische idealen deden hun intrede in Iran voordat de Islamitische Republiek Iran in 1979 werd opgericht.⁷⁷ Dit hoofdstuk zal een analogie van de democratie in Iran weergeven waarna uiteen kan worden gezet waarom de democratische krachten die het Iraanse politiek landschap gedurende de jaren veertig en begin jaren vijftig overheersten, uiteindelijk geen duurzame Iraanse democratie konden vestigen.

2.1 De constitutionele revolutie

In 1906 vond in Iran de Constitutionele Revolutie plaats die de eerste Iraanse ontwikkeling richting democratie markeert en een ingrijpende transformatie van het Iraanse staatsbestel betekende.⁷⁸

De wortels van de Constitutionele Revolutie zijn voor een belangrijk deel te herleiden naar de 19^e eeuw, toen het door de Qajaren-dynastie geregeerde Perzië (in tegenstelling tot veel omringende landen was Iran niet gekoloniseerd door het Ottomaanse Rijk of een Westerse grootmacht) steeds meer een speelbal werd van de elkaar beconcurrerende grootmachten Groot-Brittannië en Rusland.

In dit geopolitieke machtsspel, door historici ook wel *The Great Game* genoemd, probeerden deze imperiale rijken hun belangen in de regio veilig te stellen en hun invloedssfeer zoveel mogelijk uit te

⁷⁵ R.W. Cottam, *Nationalism in Iran* (Pittsburgh 1979) 263-285.

⁷⁶ G. Murat Tezcür, T. Azadarmaki, M. Bahar, H. Nayebi, 'Support for Democracy in Iran', *Political Research Quarterly* 65 (University of Utah 2012) 1-37, 22.

⁷⁷ A. Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty* (Oxford 2006) 6.

⁷⁸ N. Hashemi, 'Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: The Enduring Legacy of the Constitutional Revolution On the Struggle for Democracy in Iran', *Constellations* 1 (Oxford 2010) 50-60, 52.

breiden.⁷⁹ Het Russische Keizerrijk wilde haar gebied zuidwaarts uitbreiden terwijl Groot-Brittannië deze Russische expansie vreesde en een buffer wilde tussen de Rusland en ‘de juweel’ van het Britse koloniale rijk, India.⁸⁰ In enkele voor Iran vernederende oorlogen wisten de Russen vanuit de noordelijk gelegen Kaukasus en de Britten vanuit het zuiden en oosten de territoriale soevereiniteit van de Qajaren-dynastie over Perzië, drastisch in te perken en tot aanzienlijke concessies te dwingen. Britse en Russische handelaren en vertegenwoordigers mochten zich vrijelijk vestigen in Iran, waren vrijgesteld van belastingheffing en hoefden geen import- en exporttarieven af te dragen over verhandelde goederen.⁸¹

Om openlijke conflicten te vermijden sloten Groot-Brittannië en Rusland in 1907 het Anglo-Russische verdrag waarbij Iran werd verdeeld in een noordelijke Russische en zuidelijke Britse invloedssfeer.⁸² Naarmate de buitenlandse aanwezigheid toenam werden ook de natuurlijke rijkdommen (tabak, opium, zijde en katoen) steeds meer ontdekt en blootgelegd wat Iran nog aantrekkelijker maakte voor investeringen en exploitatie.⁸³ Door de ontdekking van rijke oliebronnen in de Kaukasus en in de regio Abadan, het zuidwesten van Iran, nam het belang van een flinke Britse en Russische vinger in de Iraanse pap, verder toe. De Britse investeerder William Knox D'Arcy verkreeg in 1901, in ruil voor een aanzienlijk geldbedrag en een gering percentage van de opbrengsten, het monopolie van de sjah om de oliebronnen in het zuiden van Iran te exploiteren.⁸⁴ In 1909 werd deze olieconcessie overgenomen door de Anglo Iranian Oil Company (AIOC), een door de Britse overheid gedomineerde oliemaatschappij die de exploitatie de komende decennia zou uitbaten.⁸⁵

Russische en Britse vertegenwoordigers werden belangrijke spelers binnen de Iraanse politiek. Benoemingen van ministers en de koers die de monarchie moest varen werden sterk door hen beïnvloed. De sjah was nauwelijks in staat weerstand te bieden aan de buitenlandse interventies en uitbreidende invloedssfeer. De militaire nederlagen hadden de monarchie aan de bedelstaf gebracht waardoor de sjah leningen afsloot bij Britse en Russische vertegenwoordigers. Dit maakte de Iraanse monarchie verder afhankelijk van de buitenlandse imperiale grootmachten.⁸⁶

De soevereiniteit van Iran dreigde zo vermalen te worden tussen de geopolitieke belangen van Rusland en Groot-Brittannië.⁸⁷ De notie dat buitenlandse machten aan de touwtjes trokken en de Iraanse politiek al naargelang bepaalden, stamt uit deze periode en zou in de 20ste eeuw steeds meer postvatten

⁷⁹ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, (Cambridge 2008) 36.

⁸⁰ Cottam, *Nationalism in Iran* (Pittsburgh 1979) 13.

E. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, (Princeton 1983) 51.

⁸¹ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 51.

⁸² Cottam, *Nationalism in Iran*, 15.

⁸³ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 37.

⁸⁴ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 74, 144.

⁸⁵ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 39.

Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 144.

⁸⁶ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 41.

⁸⁷ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 25.

binnen het politieke discours.⁸⁸ De uitbreidende Russische en Britse invloedssfeer en economische penetratie bracht naast een sterke verzwakking van de zeggenschap van de monarchie over haar eigen territorium, ingrijpende economische, politieke en sociale veranderingen met zich mee.⁸⁹

Het contact met de Europese grootmachten bracht de Iraanse elite en middenklasse in contact met nieuwe ideeën en moderne educatie. Hierdoor kon een nieuwe intellectuele voorhoede ontstaan die, anders dan de traditioneel geschoolde geletterden aan het koninklijk hof en de theologische instituten, de wereld gingen beschouwen aan de hand van de ideeën van De Verlichting.

Liberale principes zoals vrijheid, gelijkheid en broederschap en burgerrechten raakten onder deze groep in zwang terwijl conservatisme en traditionalisme ter discussie werden gesteld. Deze groep pleitte voor maatschappelijke verandering en vooruitgang, voor liberalisme, nationalisme of socialisme.⁹⁰ Het overgrote deel van de Iraanse bevolking bestond uit boeren, nomaden of loonarbeiders in de stad en was analfabeet en apolitiek. Het kleine gedeelte van de bevolking dat wel geletterd en politiek bewust was, kan worden onderverdeeld in ruwweg drie groepen: de kooplieden, geestelijkheid en de intellectuele voorhoede.⁹¹ De sjah werd door deze groepen niet langer beschouwd als de verdediger van hun belangen en het Iraanse territorium, maar als een gevangene van imperiale belangen.⁹²

De kooplieden, verenigd in gilden (*bazaaris*), werden in 1905 geconfronteerd met een sterke verhoging van de belastingen. De regering van de incapabele en corrupte sjah Muzaffar al-Din Qajar, had als gevolg van economische crisis te maken met sterke inflatie.⁹³ Om een bankroet te voorkomen en de enorme hofhouding te kunnen blijven betalen sloot de sjah nieuwe leningen af bij buitenlandse investeerders, verhoogde de belastingen fors en dwong de kooplieden tot vaste prijzen om de inflatie te beteugelen.⁹⁴ De *bazaaris* werden door deze maatregelen een belangrijke voorstander van drastische politieke verandering. Ook de sjiitische geestelijkheid, die in voorgaande eeuwen de monarchie altijd had ondersteund en had beschouwd als beschermer van het Sjiïsme, sloot zich aan bij de oppositie. De geestelijken, met veel invloed onder de kooplui en ambachtslieden, verzette zich met name tegen sociale onrechtvaardigheid, corruptie en de nieuwe leningen die de sjah had afgesloten, wat in hen ogen een definitieve uitverkoop betekende van de Iraanse soevereiniteit aan seculiere buitenlandse grootmachten.⁹⁵ De onvrede over het beleid van de sjah in combinatie met de sterk verslechterde

⁸⁸ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 36.

⁸⁹ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 52.

⁹⁰ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 35-36.

⁹¹ Cottam, *Nationalism in Iran*, 14.

⁹² Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 24-25.

⁹³ Hashemi, 'Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: The Enduring Legacy of the Constitutional Revolution On the Struggle for Democracy in Iran', 52.

⁹⁴ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 42.

Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, (Londen 1989) 30.

⁹⁵ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 27-28.
Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, (Princeton 1983) 82-83.

economische omstandigheden, leidde in 1906 tot stakingen en demonstraties in de stedelijke centra van Iran, met name Teheran. De demonstranten verlangden een rechtvaardige overheid en de intellectuele voorhoede eisten een volksvertegenwoordigend parlement dat voortaan het land zou besturen en een grondwet die de macht van de sjah aan banden zou leggen en burgerrechten zou garanderen.⁹⁶ Doordat de sjah beschikte over een onderbetaald en gedemotiveerd leger, was hij niet in staat de druk te weerstaan, ging door de knieën en willigde de eisen van de oppositie in. Op 5 augustus 1906 ondertekende de sjah de proclamatie die zou leiden tot de Iraanse Constitutie en werden er landelijke verkiezingen uitgeschreven voor het eerste nationale parlement van Iran (de Majles). De electorale wetten voorzagen niet in algemeen kiesrecht; stemmen was alleen toegestaan voor mannen vanaf de leeftijd van vijftientig die genoeg belasting afdroegen. Afgevaardigden voor het parlement werden niet direct gekozen maar via een ingewikkeld stelsel van stedelijke en provinciale kiesdistricten.⁹⁷ In 1911 werd de kieswet hervormd en mocht elke Iraanse man vanaf twintig jaar stemmen.⁹⁸

De verkiezingen brachten een publiek debat opgang dat niet eerder in Iran had plaatsgevonden. De oplagen van kranten en tijdschriften groeiden sterk. Er werden bijeenkomsten georganiseerd waar werd gedebatteerd over maatschappelijke kwesties. Vakbonden en beroepsgroepen werden opgezet en aanhangers van een bepaalde politieke stroming begonnen zich meer in verband te organiseren, al was van partijen met een sterke organisatiestructuur nog nauwelijks sprake.⁹⁹

De verkiezingen werden gewonnen door een coalitie van gematigd conservatieve politici en liberale vertegenwoordigers die de grondwet verder zouden gaan uitwerken. De Iraanse Constitutie werd voor een belangrijk deel gebaseerd op de Belgische grondwet van 1831 en bevatte de garantie van diverse burgerrechten zoals de vrijheid van meningsuiting en vereniging, bescherming van lijf en eigendom door de staat en gelijkheid voor de wet van elke Iraanse burger. De politieke macht van de sjah werd drastisch verkleind; de besluitvormende macht werd overgeheveld naar het parlement en bij de benoemingen van ministers was zijn rol beperkt tot het zetten van zijn handtekening. Wel bleef de sjah opperbevelhebber van het leger. Het Sjiïsme werd de staatsgodsdienst en religieuze minderheden uitgesloten van ministersposten (later mochten zij wel parlementariër zijn). Ook werd vastgelegd dat concessies die de Iraanse staat zou doen aan buitenlandse bedrijven, overheden of investeerders, voortaan eerst moesten worden goedgekeurd door het parlement. De bestaande olieconcessies, waarbij de staat slechts een schijntje kreeg van de olie-inkomsten die de AIOC genereerde, bleven dus

⁹⁶ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 31-32.

⁹⁷ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 45.

Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 32.

⁹⁸ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 53.

⁹⁹ *Ibidem*, 45-46.

onverminderd van kracht ¹⁰⁰ De constitutionele monarchie Iran had het vanaf de oprichting in 1906 direct zwaar. Economische tegenspoed, separatistische bewegingen in de grensprovincies en de sjah en zijn bondgenoten die geen kans onbenut lieten om macht op het parlement te heroveren, zorgden voor veel politieke instabiliteit en sociale onrust. Groot-Brittannië en Rusland hadden weinig belang bij duurzaam succes van de nationalistische en constitutionele beweging en bleven, met de Anglo-Russische overeenkomst (1907) als uitgangspunt, een verdeel en heers politiek bedrijven en ondersteunden wanneer het uitkwam de sjah, het parlement of dan weer regionale facties of provincies die het centrale gezag in Teheran ter discussie stelden. ¹⁰¹

Rond 1920 was Iran een klassiek geval van wat tegenwoordig een 'failed state' wordt genoemd.

De centrale regering en ministeries hadden buiten de hoofdstad weinig te zeggen en ook de sjah was geen machtsfactor van betekenis. Sommige provincies waren in handen van rebellen of werden geregeerd door stamleiders of gouverneurs die zich niets van Teheran aantrokken.

Andere gebieden in het noorden waren onder de voet te worden gelopen door het Rode Leger van de Sovjet-Unie, dat dreigde door te stoten naar Teheran. ¹⁰² Het was in deze condities dat Reza Khan

Pahlavi, kolonel in het leger, middels een staatsgreep kans zag de macht naar zich toe te trekken.

In 1926 liet Reza Khan zich tot sjah kronen. Hierna zou Reza Khan vijftien jaar regeren.

Sjah Reza Khan was als bewonderaar van Atatürk een overtuigd nationalist en trachtte Iran naar

Westers voorbeeld te moderniseren. Met liberale waarden had hij echter niets op en hij regeerde als een seculier despoot. De macht en bevoegdheden van het parlement werden weer ondergebracht bij de sjah, de persvrijheid aan banden gelegd en politieke opposenten die meer vrijheid of inspraak eisten vastgezet. ¹⁰³ Hiermee kwam een einde aan de constitutionele monarchie en werd een periode waarin liberale nationalist de regering hadden gedomineerd, afgesloten.

Hoewel de democratische hervormingen werden teruggedraaid, was de nalatenschap van de constitutionele periode groot. Er werd een constitutioneel raamwerk neergelegd wat in komende decennia zou dienen als referentiepunt voor de voorstanders van democratisering in Iran. ¹⁰⁴

De Constitutionele Revolutie had in Iran een parlementair systeem en grondwet geïntroduceerd evenals het idee van een centraal geleidde soevereine natiestaat die handelde uit nationaal belang en verantwoordelijkheid diende af te leggen aan de bevolking. Discussies over de plaats van religie binnen de staat, de invulling van een rechtssysteem en de verhouding tussen burger en staat gingen

¹⁰⁰ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 47, 55.

Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 31-32.

Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 31.

¹⁰¹ Cottam, *Nationalism in Iran*, 15.

Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 33-36.

¹⁰² Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 62.

¹⁰³ Cottam, *Nationalism in Iran*, 20-21.

Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 63-97.

¹⁰⁴ Hashemi, 'Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: The Enduring Legacy of the Constitutional Revolution On the Struggle for Democracy in Iran' 52.

vanaf de Constitutionele Revolutie het politieke debat beïnvloeden.¹⁰⁵

Een aanzienlijk deel van de Iraanse bevolking was bekend geraakt met het concept democratie en de werking ervan en was middels verkiezingen betrokken geraakt bij het democratische besluitvormingsproces waardoor het politiek bewustzijn was toegenomen. De democratische notie dat beleid tot stand komt na debat en consensus in plaats van door koninklijk decreet, was doorgedrongen in de Iraanse maatschappij.¹⁰⁶ Het zou echter tot het begin van de jaren veertig duren voordat, onder invloed van globale ontwikkelingen, er weer ruimte zou komen voor democratische ontwikkeling en initiatief.

2.2 De democratische opening van het systeem

In 1941 brak een nieuwe fase aan in de politieke geschiedenis van Iran die ongeveer dertien jaar zou duren en het sociale en politieke klimaat grondig zou veranderen en grote gevolgen zou hebben voor de toekomst van Iran. In deze periode werd het bestaande politieke systeem, waarin sjah Reza Khan alleenheerser was, opgebroken en ontstond er ruimte voor democratische vooruitgang en ontplooiing.¹⁰⁷ Deze ontwikkelingen werden ontketend door ingrijpende gebeurtenissen op het wereldtoneel. Nazi-Duitsland had de wereld in brand gezet en was in juni 1941 de Sovjet-Unie binnengevallen. In Noord-Afrika was het Duitse leger eveneens bezig aan een opmars, waar het in de zomer van 1941 de Egyptische grens gevaarlijk dicht was genaderd.

Dat het regime van Reza Khan, sinds 1926 sjah van Iran, ondertussen vriendschappelijke relaties onderhield met Nazi-Duitsland was de geallieerden een doorn in het oog.

De in levensgevaar verkerende Sovjet-Unie zat niet te wachten op een Duitsgezind regime aan de zuidgrens. Om de oorlogsmachine, en dan met name *The Royal Navy*, op gang te houden was Groot-Brittannië bovendien sterk afhankelijk van Iraanse petroleum. Gezien het oprukkende Duitse Afrikakorps onder leiding van generaal Erwin Rommel, wilde Groot-Brittannië niet riskeren dat Iran en daarmee de AIOC, ten prooi zou vallen aan Duitsland of een potentiële Duitse bondgenoot in Teheran. Daarnaast vormde Iran een corridor over land naar de Sovjet-Unie dat op die manier veiliger kon worden bevoorradt dan via gevaarlijke konvooitransporten over zee, die werden geteisterd door de aanvallen van Duitse U-boten.¹⁰⁸ De geallieerden zagen bovendien in dat de val van de sjah door veel Iraniërs zou worden toegejuicht. Sinds 1926 regeerde sjah Reza Khan immers als een despoot die zich door zijn repressieve bewind gehaat had gemaakt onder brede lagen van de bevolking.¹⁰⁹

Op 25 augustus 1941 trokken legers van Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie Iran binnen om een einde te maken aan het bewind van sjah Reza Khan. Binnen enkele dagen hadden de geallieerden Teheran ingenomen en was het slecht bewapende leger van de sjah verslagen. De Sovjet Unie hield de

¹⁰⁵ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 23-24.

¹⁰⁶ Ibidem, 31.

¹⁰⁷ Ibidem, 46.

¹⁰⁸ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 97-98.

¹⁰⁹ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 149-155, 164.

noordelijke helft van Iran bezet terwijl de Britten de zuidelijke helft controleerden.

De geallieerden zouden in ieder geval voor het verloop van de Tweede Wereldoorlog, Iran bezet houden en dwongen sjah Reza Khan tot aftreden. Zijn vooraanstaande officieren, ambtenaren en politieke bondgenoten namen (net als de sjah) de wijk naar het buitenland of werden, voor het verloop van de Tweede Wereldoorlog, door de geallieerden vastgezet op verdenking van Duitse sympathieën.¹¹⁰ De geallieerden hielden de Pahlavi-dynastie echter in het zadel door diens zoon Mohammed Reza te installeren als nieuwe sjah.

Ook werden er door de geallieerden geen grondwetswijzigingen afgedwongen of anderszins hervormingen aangebracht in de politieke structuur van Iran.¹¹¹

De nieuwe sjah bleef officieel staatshoofd en opperbevelhebber van het leger. Met name de Britse regering zag haar belangen het best gediend met het in stand houden van de monarchie, mist deze onder duidelijk Britse invloed stond.¹¹² Ondanks deze constitutionele status-quo, veranderden de politieke machtsverhoudingen na de invasie en opeenvolgende troonopvolging, ingrijpend. Sjah Mohammed Reza ontbeerde de sterke binnenlandse machtspositie die zijn vader gedurende zestien jaar had kunnen opbouwen. Politieke tegenstanders van de monarchie hadden bestuurlijke posities over kunnen nemen die voorheen werden bezet door bondgenoten van de sjah terwijl de provinciale elites in de machtswisseling een kans zagen om meer autonomie op te eisen, na jaren van centralistisch beleid onder het bewind van sjah Reza Khan. Het bureaucratisch apparaat en het patronagesysteem, die twee belangrijke steunpilaren voor zijn gezag hadden gevormd, waren na zijn val niet meer in tact. Alleen het leger bleef onder het gezag van de nieuwe sjah.¹¹³

Met een aantal belangrijke maatregelen en een heus charmeoffensief wilde hij aan zijn volk laten zien dat hij een ‘verlicht’ monarch was die, in tegenstelling tot zijn vader, de islam, de constitutie en het parlement respecteerde en niet heerste over zijn land, maar regeerde. Hij liet ruim duizend politieke gevangenen vrij, herintroduceerde de wettelijke onschendbaarheid van parlementariërs waardoor deze niet zomaar konden worden vastgezet en draaide enkele impopulaire antireligieuze maatregelen terug die door zijn vader waren ingesteld (zoals het verbod op de hoofddoek).¹¹⁴

De parlementsleden in de Majles maakte dankbaar gebruik van deze wending en eigenden zich op basis van de constitutie meer macht toe. Deze voornamelijk uit landeigenaren bestaande elite kreeg zo meer greep op het bureaucratisch apparaat en de ministeries.

De absolute alleenheerschappij van de sjah was hiermee verleden tijd.¹¹⁵

¹¹⁰ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 97-98.

¹¹¹ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 46.

¹¹² Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 98-99.

¹¹³ Ibidem, 98.

¹¹⁴ Ibidem, 99.

¹¹⁵ Ibidem, 100.

Het einde van het repressieve bewind van sjah Reza Khan leidde ook tot een wederopstanding van politieke participatie en initiatieven. De intellectuele voorhoede organiseerde politieke discussiebijeenkomsten, lezingen en publiceerde opiniërende artikelen in kranten en tijdschriften. Politieke partijen die onder sjah Reza Khan waren verboden, bloeiden op en probeerden de groeiende politiek bewuste massa in de steden te mobiliseren.^{116 117} De geallieerde invasie en de daarop volgende troonswisseling veroorzaakten zo politieke verandering.. Het parlement veroverde macht terug op de monarchie terwijl politieke partijen opbloeden en de groeiende politieke bewuste bevolking probeerden te mobiliseren. Iran leek zich volgens sommige historici in deze periode te gaan ontwikkelen richting een moderne democratische staat.¹¹⁸

Bij de verkiezingen in deze periode werd echter veelvuldig gefraudeerd door de royalistische krachten en conservatieve aristocratische bestuurders. Relatief eerlijke en open verkiezingen vonden pas voor het eerst plaats in 1950.¹¹⁹ De periode 1941-1953 kan worden beschouwd als een tijd van sociale anarchie en nationale desintegratie waar sociale onrust, instabiliteit en politieke crises voortdurend aan de orde waren. Anderen beschouwden dit als een onvermijdelijk bijproduct van een opkomende democratie en publieke participatie.¹²⁰

2.3 Politieke mobilisatie: de Tudeh partij

De jaren veertig en het begin van de jaren vijftig vormden een roerige periode waarin interne tegenstellingen en belangen van interne en externe actoren duidelijk werden blootgelegd.

Hoewel deze periode kan worden gezien als een relatief democratische, was het ook een tijdperk van onrust, instabiliteit en polarisatie. Aangemoedigd door het wegvallen van het autocratische regime van de sjah, nam het politiek activisme sterk toe in de jaren veertig. Politieke partijen beconcurrerden elkaar in de strijd om de gunst van de groeiende middenklasse en arbeidersklasse, die politiek steeds bewuster werden en de sleutel leken te vormen voor een sterke machtspositie.¹²¹

In de eerste helft van de jaren veertig slaagde met name de communistische Tudeh-partij de arbeidersklasse te mobiliseren, waarmee het een belangrijke machtsfactor werd binnen het Iraanse politieke spectrum. De Tudeh-partij deelde de maatschappij volgens beproefd communistisch recept in twee klassen: de arbeid versus het kapitaal, *the haves and the have-nots*.

Deze boodschap sloeg enorm aan doordat de Tudeh-partij succesvol wist in te spelen op de klassensentimenten die volop aanwezig waren binnen de Iraanse maatschappij; een kleine groep, voornamelijk grootgrondbezitters, hadden het meeste kapitaal en politieke macht in handen, terwijl een grote groep, variërend van loonarbeiders, boeren en de middenklasse, die bestond uit handelaren

¹¹⁶ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 169.

¹¹⁷ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 100.

¹¹⁸ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 65.

¹¹⁹ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 184.

Cottam, *Nationalism in Iran*, 206.

¹²⁰ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 171.

¹²¹ Cottam, *Nationalism in Iran*, 245, 268.

en ambachtslieden, nauwelijks politieke inspraak had. Ook onder de Iraanse intellectuele voorhoede was de Tudeh-partij populair.¹²² Geleerden, studenten, schrijvers en kunstenaars waren bevattelijk voor de boodschap van de Tudeh-partij die behalve over een klassenstrijd, ook ging over de toekomst van Iran; de Tudeh-partij wilde de Iraanse staat moderniseren.

De partij ageerde tegen de feodale structuur en de oligarchie die de Iraanse staat in zijn greep hield en pleitte aanvankelijk ook voor nationalistische en liberaal-democratische principes; gelijke rechten voor man en vrouw, een republiek in plaats van een monarchie en inachtneming van de constitutie en nationale zelfbeschikking.¹²³ De Tudeh-partij was daarnaast de eerste politieke partij die openlijk betoogde dat de exploitatie van de Iraanse olievoorraden ten goede moest komen aan het Iraanse volk in plaats van aan de Britten die eigenaar waren van de AIOC.¹²⁴ De partij populariseerde daarmee niet alleen de perceptie van een klassenstrijd, maar ook het concept van de Iraanse bevolking die werd uitgebuit door de imperiale kolonisator die slechts uit was op Iraanse rijkdommen.

Door te appelleren aan een combinatie van sociale, nationalistische en liberaal-democratische sentimenten, sprak de Tudeh-partij aan onder brede lagen van de bevolking. In de hoogtijdagen van de Tudeh-partij, de jaren 1945-46, kon de partij tienduizenden op de been brengen tijdens manifestaties (Dag van de Arbeid, of de verjaardag van de Iraanse grondwet) in Teheran en andere grote steden. De partij had een hoge organisatiegraad, voerde als eerste actief campagne onder alle lagen van de bevolking en had een partijkrant die een oplage kende van boven de 100.000, een voor Iraanse begrippen ongekend hoog aantal. De partij wist bovendien de belangrijkste vakbonden aan zich te binden en organiseerde in mei 1946 een algehele staking in de olie-industrie. De Iraanse arbeiders van de Britse AIOC legde massaal het werk neer en eisten met succes een 8-urige werkdag, hogere lonen en betere huisvesting. Ook wist de Tudeh-partij een arbeidswet door het parlement te krijgen die kinderarbeid verbood en minimumlonen en vakantiedagen garandeerden.¹²⁵ De machtspositie van de Tudeh-partij werd na deze successen echter drastisch verzwakt.

Na afloop van de Tweede Wereld Oorlog veranderde onder invloed van de Sovjet-Unie, de Tudeh-partij van koers. Eind 1946 trachtte de Sovjet-Unie haar invloedssfeer zuidwaarts uit te breiden waar het de omvangrijke olievelden in Azerbeidzjan, het noorden van Iran, op het oog had.

De Sovjet-Unie steunde Moskou-gezinde militante separatistische groeperingen in deze regio, ontketende een gewapende opstand en probeerde zo de olierijke gebieden in de Russische invloedssfeer te brengen. De Iraanse regering, met (diplomatieke) steun van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië stuurde troepen naar Azerbeidzjan en herstelde na een korte maar bloedige strijd het

¹²² Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 47.

¹²³ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 108, 113.

¹²⁴ *Ibidem*, 113.

¹²⁵ *Ibidem*, 108-110.

gezag.¹²⁶ De Tudeh-partij had geen oppositie durven kiezen tegen de Sovjet-Unie die een sterke invloed had op de partij en steunde uit ‘socialistische solidariteit’ de Azerbeidjaanse revoltes. De partij werd vervolgens in de politieke opinie afgeschilderd als een club landverraders die de separatisten hadden gesteund.¹²⁷ Meer en meer ging de Tudeh-partij het belang van Moskou uitdragen en werd uitgesproken revolutionair en communistisch.¹²⁸

Hiermee vervreemde de partij zich echter van een aanzienlijk deel van haar achterban, dat uit nationalistische en patriottische motieven de Tudeh-partij had gesteund.¹²⁹

De machtspositie van de Tudeh-partij werd verder verzwakt als gevolg van een moordaanslag op de sjah in 1949. De aanslag werd toegeschreven aan leden van de Tudeh-partij en werd door de regering gebruikt als aanleiding om de partij datzelfde jaar te verbieden.¹³⁰

De neergang van de populaire Tudeh-partij zou de weg vrij maken voor de opkomst van een andere politieke stroming die erin slaagde de massa te mobiliseren.

De nationalistische beweging benutte het vacuüm dat de Tudeh-partij achterliet en zou vanaf het einde van de jaren veertig de Iraanse politiek gaan domineren.¹³¹

De Tudeh-partij krabbelde begin jaren vijftig weer op maar slaagde er niet meer in de machtspositie en populariteit die de nationalistische beweging had verworven, te heroveren.¹³²

Hoewel de bloeiperiode van de Tudeh-partij kan worden omschreven als kort maar krachtig, was de invloed van de partij blijvend. De notie dat Iraniërs een gezamenlijke identiteit hadden en de staat de morele verantwoordelijkheid om te voorzien in bepaalde basisvoorzieningen en gelijke rechten te garanderen, werd versterkt door de boodschap die de Tudeh-partij uitdroeg. De partij wist als eerste politieke organisatie de massa aan te spreken en mobiliseren. Veelvuldig werden begrippen als ‘het volk’, kolonialisme, imperialisme, vooruitgang en oligarchie gebruikt in de politieke retoriek van de Tudeh-partij, termen die later veel gebruikt zou worden door nationaal-liberale en religieuze politici.¹³³

¹²⁶ G. Lenczowski, *American Presidents and the Middle East*, (1990) 7-13.

¹²⁷ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 112.

¹²⁸ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 47.

¹²⁹ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 111-113.

¹³⁰ M. Behrooz, ‘Tudeh Factionalism and the 1953 Coup’, *International Journal of Middle East Studies* 3 (Cambridge 2001) 363-382, 366.

¹³¹ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 113.

¹³² Behrooz, ‘Tudeh Factionalism and the 1953 Coup’ in: *International Journal of Middle East Studies*, 366.

¹³³ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 113.

2.4 Opkomst van het Nationale Front

Na de neergang van de communistische Tudeh-partij ontstond een nieuwe beweging die brede steun wist te verwerven onder de Iraanse bevolking: het Nationale Front.

Opggericht in 1949, was het Nationale Front feitelijk geen politieke partij maar een coalitie van verschillende politieke partijen en onafhankelijke politici, afkomstig uit zowel het linkse als rechtse en religieuze politieke kamp. Het belangrijkste streven van het Nationale Front was de vestiging van een gecentraliseerde, nationalistische Iraanse regering die tot stand zou komen middels vrije verkiezingen, de economische condities zou verbeteren, constitutionele wetgeving zou implementeren en vrijheid van meningsuiting garandeerde.¹³⁴ Met een 'nationalistische regering' bedoelde het Nationale Front feitelijk een Iraanse staat die volledige controle had over haar eigen olievoorraden waardoor het zich 'uit de greep van imperiale krachten' zou onttrekken en werkelijk soeverein kon zijn.¹³⁵

Gezien de grote verscheidenheid aan politieke stromingen en opvattingen binnen het Nationale Front kon er over meer specifieke doelstellingen geen overeenstemming worden bereikt, daarvoor waren de interne verschillen te groot en meningen te uiteenlopend. De religieus-rechtse kant binnen het Nationale Front werd vertegenwoordigd door het Sjiitische Genootschap van Moslim Strijders, onder aanvoering van de invloedrijke charismatische ayatollah Kashani. De strikt seculiere, semi-fascistische Nationale Partij vertegenwoordigde de uiterst rechtse flank. Het politieke centrum van het Nationale Front bestond uit het Verbond van Bazaar Handelaren, dat sterk was vertegenwoordigd onder marktkooplui en handelaren in de grote steden. Ook de seculiere Iran-partij behoorde tot het politieke midden van het Nationale Front. De Iran-partij had zowel nationalistische als liberale en socialistische uitgangspunten, was ooit begonnen als belangenorganisatie voor ingenieurs en had veel aanhangers onder technisch geschoolde Iraniërs. Op de uiterst linkerflank van het Nationale Front bevond zich de socialistische Arbeiderspartij, met veel aanhang onder winkeliers en loonarbeiders.¹³⁶

Het Nationale Front was alles behalve een coalitie van natuurlijke bondgenoten.

De islamisten onder leiding van Kashani, waren ideologische vijanden van de strikt seculiere facties, terwijl de socialisten openlijk de proto-facistische ideologie van de Nationale partij verafschuwden.

Ideologisch waren de verschillen tussen de partijen erg groot binnen het Nationale Front.

Deze verdeeldheid werd nog gecompliceerder door tal van onafhankelijke politici die zich bij het Nationale Front hadden aangesloten. Deze politici bestonden grotendeels uit aristocratische parlementsleden die zich uit opportunisme of soms ook overtuiging bij het Nationale Front hadden

¹³⁴ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 182.

Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 253.

¹³⁵ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 182.

Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 48.

Cottam, *Nationalism in Iran*, 268.

¹³⁶ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 183.

aangesloten.¹³⁷ Het samenbindende element van deze onnatuurlijke alliantie lag primair bij de nationalisatie van de olie-industrie.¹³⁸

De AIOC verdiende grote winsten aan de olie-exploitatie in Iran. De organisatie had het monopolie op de exploitatie van olie in Iran. Sinds 1913 was de AIOC grotendeels in handen van de Britse regering waardoor de belangen van Groot-Brittannië en de AIOC moeilijk los van elkaar waren te zien.¹³⁹

De AIOC was één van de grootste olieproducenten ter wereld.

De AIOC spekte de Britse schatkist alleen al via de belastingen die werden betaald over de winsten. Doordat de aandelen van AIOC in meerderheid in handen waren van de Britse staat, ging bovendien meer dan de helft van de opbrengsten van de oliewinning rechtstreeks naar de Britse schatkist.

Daarnaast kon dankzij de Iraanse olie de Royal Navy ver onder de marktprijs worden voorzien van brandstof. De Britse minister van Buitenlandse Zaken Ernest Bevin omschreef wat de gevolgen zouden zijn voor Groot-Brittannië wanneer het de controle over Iraanse olie zou kwijtraken:

*“no hope of our being able to achieve the standard of living at which we are aiming in Great Britain”*¹⁴⁰

Door het enorme belang van de AIOC voor Groot-Brittannië, had de Britse regering hierdoor ook een groot belang bij een politiek gunstig klimaat in Iran. Stabiliteit die de internationale machtsbalans en Britse belangen niet in gevaar bracht en waarin Britse commerciële activiteiten het best konden gedijen, was het uitgangspunt in het Britse beleid ten aanzien van Iran.

sjah Reza Khan had prima gepast in dit streven en kon rekenen op Britse steun totdat hij te vriendschappelijk werd richting Nazi-Duitsland, daarmee de Britse belangen in gevaar bracht waarna zijn zoon Mohammed Reza werd geïnstalleerd. sjah Mohammed Reza was sterk afhankelijk van Britse steun en zou weer in lijn met de Britse belangen handelen.¹⁴¹

De perceptie dat sjah Reza Khan, zijn opvolger sjah Mohammed Reza en hun royalistische bondgenoten in de Majles, slechts stromannen waren voor Britse belangen, werd steeds sterker in de publieke opinie en verder aangewakkerd door het Nationale Front. Ondanks dat (onder druk van de stakingen) wetten waren uitgevaardigd die Iraanse arbeiders in de olieraffinaderijen betere salarissen en werkomstandigheden garandeerden, werden deze nauwelijks geïmplementeerd en overgenomen

¹³⁷ Cottam, *Nationalism in Iran*, 266, 270.

¹³⁸ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 48.

¹³⁹ Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 48.

¹⁴⁰ D. Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power* (New York 1991) 427.

S. Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 68.

¹⁴¹ Cottam, *Nationalism in Iran*, 193-195.

Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (Hoboken 2003) 66.

De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 131-133.

door de AIOC. Bovendien was slechts 20% van de winst die de AIOC maakte bestemd voor de Iraanse staat. Een groot deel van dit aandeel kwam bovendien terecht bij het leger, de sjah en de royalistische elite in het parlement. Weinig bleef over om te besteden aan sociaal-economische hervormingen, onderwijs of infrastructuur.¹⁴² Door de groeiende invloed van media en de demonstraties en stakingen die waren georganiseerd door met name de Tudeh-partij, was de middenklasse en arbeidersklasse politiek bewuster geworden. Het Nationale Front profiteerde hiervan door de noodzaak van nationalisering verder te populariseren. Behalve een intellectuele voorhoede waren ook steeds meer Iraniërs uit de middenklasse en arbeidersklasse van mening dat de olievoorraden onder Iraanse controle zouden moeten komen en de winsten ten goede moesten komen aan de Iraniërs in plaats van aan Engelsen en een selecte Iraanse elite. Volgens het Nationale Front symboliseerde de AIOC de Iraanse politieke en economische onderworpenheid aan Groot-Brittannië. Het Nationale Front was verenigd om deze Britse dominantie en invloed via de AIOC te beëindigen door middel van nationalisatie.¹⁴³ De perceptie van ongelijkheid in de Iraanse samenleving, van een kleine elite die door lakei te spelen voor Britse belangen, zichzelf verrijkte en weinig tot niets deed voor Iran, versterkte de steun voor het Nationale Front. Bovenop een einde aan buitenlandse overheersing, predikte het Nationale Front immers ook ‘sociale rechtvaardigheid’ en wilde het de macht van de oligarchie breken.¹⁴⁴

2.5 Mossadeq aan de macht

Dat de boodschap van het Nationale Front zo enorm aansloeg kwam niet in de laatste plaats door de oprichter en aanvoerder van het Nationale Front, Mohammed Mossadeq.

Mossadeq was een onafhankelijk parlamentslid die niet tot een partij behoorde, ideologisch was Mossadeq echter een overtuigd liberaal. Als telg uit een aristocratisch geslacht had hij een juridische opleiding genoten in Frankrijk en een doctorstitel behaald in Zwitserland. In Europa had hij zich laten inspireren door de verlichte denkers en het klassiek-liberale gedachtegoed omarmd.

Hij was een uitgesproken voorstander van de vrijheid van meningsuiting en proclameerde in dat verband graag het vaak (ten onrechte) aan Voltaire toegekende citaat: *"ik ben het niet eens met wat u zegt, maar ik zal het recht om het te zeggen tot de dood toe verdedigen"*.

Ook de *Trias Politica* van Montesquieu vormde voor Mossadeq een belangrijke ideologische inspiratiebron, waarop hij zijn ideeën voor de modernisatie van de Iraanse staat baseerde.¹⁴⁵

Mossadeq was geen republikein. Hij beschouwde het Iraanse koningshuis als onderdeel van de Iraanse

¹⁴² Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 67.
Cottam, *Nationalism in Iran*, 201-205.

¹⁴³ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 182.

¹⁴⁴ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 253.
Cottam, *Nationalism in Iran*, 268.

Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 115.

¹⁴⁵ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 84, 187.

staat, mits de macht van de sjah beperkt bleef en gebonden was aan de grondwet en het parlement.¹⁴⁶ Mossadeq was voorstander van een constitutionele monarchie, waarbij het zwaartepunt van de macht lag bij het parlement en liet zich hierbij inspireren door het Britse model, dat hij beschouwde als blauwdruk voor Iran.¹⁴⁷ Zijn politieke carrière was begonnen vlak na de Constitutionele Revolutie, toen hij werd gekozen als parlamentslid in de Majles. Hij diende als minister op diverse posten en had zich in de jaren twintig ontpopt als tegenstander van sjah Reza Khan, die in de ogen van Mossadeq steeds meer macht naar zich toe trok ten koste van het parlement en de grondwet.¹⁴⁸

Als leider van het Nationale Front pleitte Mossadeq voor een grondige democratisering en hervorming van het electorale systeem, waardoor vrije verkiezingen voor het eerst echt mogelijk zouden worden. Mossadeq wilde de representatie in het parlement meer in balans brengen.

De Majles werd gedomineerd door conservatieve grootgrondbezitters uit de provincie, terwijl de groeiende steden het met een handjevol zetels moest stellen. Mossadeq wou de vertegenwoordiging uit de steden vergroten en wilde onafhankelijk kiesraden instellen die toezicht konden houden tijdens verkiezingen.¹⁴⁹ Binnen het Nationale Front vonden zijn opvattingen over democratie en de constitutionele rechtsstaat het meest weerklank binnen de liberaal-nationalistische Iran-partij, waarbinnen veel van zijn ideologische bondgenoten waren te vinden.¹⁵⁰ Mossadeq zou zich ontwikkelen tot intellectuele en politieke voorman van de nationalistische beweging en deze door zijn achtergrond en overtuigingen, voorzien van een uitgesproken liberaal en democratisch karakter.¹⁵¹

De andere partijen en politici binnen het Nationale Front deelden de liberale opvattingen van Mossadeq allerminst vanzelfsprekend. Met Ayatollah Kashani, Mossadeq's meest invloedrijke bondgenoot binnen het Nationale Front, verschilde Mossadeq fundamenteel van mening op tal van terreinen. Ze werden echter bijeengebracht in hun afkeer van de sjah en de buitenlandse invloed via de AIOC.¹⁵² Mossadeq bezat een voor politici benijdenswaardig charisma en retorische begaafdheid waarmee hij veel Iraniërs wist te enthousiasmeren voor de doelstellingen van het Nationale Front. De media, die sinds het aftreden van de machtige sjah Reza Khan vrijuit kon publiceren, was overwegend op de hand van Mossadeq en speelde een belangrijke rol in het beïnvloeden van de publieke opinie en het populariseren van de nationalistische boodschap.

¹⁴⁶ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 189.

¹⁴⁷ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 84, 134.

¹⁴⁸ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 135.

¹⁴⁹ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 189.

¹⁵⁰ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 48.
Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 189.

¹⁵¹ Cottam, *Nationalism in Iran*, 262-263.

¹⁵² De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 136.

Dankzij zijn populariteit onder de Iraanse bevolking werd Mossadeq gerespecteerd als aanvoerder van het Nationale Front en kon hij uitgroeien tot het symbool en de personificatie van het Iraans nationalisme.¹⁵³ In 1949 vonden parlamentsverkiezingen plaats voor de 16^e Majles.

Om de uitkomst te beïnvloeden werd er op grote schaal gefraudeerd door bestuurders loyaal aan de sjah.¹⁵⁴ Als nationale oppositieleider eiste Mossadeq nieuwe, eerlijke verkiezingen en organiseerde grootschalige demonstraties in Teheran. Duizenden Iraniërs sloten zich aan en onder druk van de protesten werden in 1950 nieuwe verkiezingen georganiseerd. Deze verkiezingen waren relatief vrij (vrouwen mochten niet stemmen) en eerlijk en het Nationale Front behaalde in de steden, met name in Teheran, een grote overwinning.¹⁵⁵ De zittende parlamentsleden bestond uit een mix van aristocratische landeigenaren en royalistische politici die privé niet veel ophadden met de hervormingsgezinde liberaal-nationalist Mossadeq. Toch werd op 28 april 1951 onder grote druk van de publieke opinie die zich massaal achter het Nationale Front had geschaard, Mossadeq door de Majles met ruime meerderheid gekozen als Minister-president.¹⁵⁶

Als premier probeerde Mossadeq de hervormingen en nationaliseringsagenda die het Nationale Front beoogde, uit te voeren. Amper geïnstalleerd gaf hij de politie opdracht journalisten en redacties van dagbladen niet langer lastig te vallen met sancties wanneer deze de Minister-president beledigden. “Laat ze schrijven wat ze willen” zei Mossadeq. Mossadeq zorgde er tevens voor dat de vergaderingen van de Majles voortaan rechtstreeks werden uitgezonden op de radio, zodat het volk getuige kon zijn van het werk van de volksvertegenwoordigers.¹⁵⁷ Waar de pers sinds 1941 al minder te maken had met restricties of opgelegde censuur vanuit het parlement of het Koninklijk Hof, onder de regering van Mossadeq was de persvrijheid ongelimiteerd.¹⁵⁸ Mossadeq probeerde het Iraanse staatsbestel te democratiseren. Hij wilde de macht van de oligarchie breken met een nieuwe kieswet die de vertegenwoordiging en macht van landeigenaren binnen het parlement zou terugdringen. Het wetsvoorstel riep echter veel weerstand op bij de aristocratie en kwam niet door het parlement.¹⁵⁹ Mossadeq probeerde ook de macht van de sjah drastisch in te perken door in de geest van de Constitutionele Revolutie het parlement weer zeggenschap te geven over de benoemingen van ministers en over het leger, waar de macht van de sjah vanzelfsprekend was geweest. Hij plaatste 15.000 soldaten over naar de burgerlijke politie, kortte op het militair en koninklijk budget en stelde een commissie aan die toezicht moest houden op de werkzaamheden van de sjah.¹⁶⁰

¹⁵³ Cottam, *Nationalism in Iran*, 263-264.

¹⁵⁴ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 137.

¹⁵⁵ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 184.

¹⁵⁶ Ibidem, 184.

¹⁵⁷ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 187.

¹⁵⁸ M.J. Gasiorowski, M. Byrne, *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran* (New York 2004) 5.

¹⁵⁹ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 116-117.

¹⁶⁰ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 187.

Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 117-119.

Eveneens probeerde hij stemrecht voor vrouwen in te voeren.

Zijn religieuze bondgenoten, onder leiding van Ayatollah Kashani, blokkeerden dit voorstel echter. De regering van Mossadeq slaagde er wel in enkele belangrijke sociale hervormingen door te voeren. Landeigenaren waren voortaan verplicht boeren te compenseren voor hun arbeid en aan hen een aanzienlijk groter deel van de oogst af te staan.¹⁶¹ Er waren meer ambitieuze plannen op het gebied van educatie en gezondheidszorg, de financiële middelen ontbraken echter om deze uit te voeren.¹⁶² Het belangrijkste streven van het Nationale Front; de nationalisatie van de Iraanse olie-industrie, was echter de meest prominente voor de regering van Mossadeq.¹⁶³ De nationalisatie zou Iran niet alleen bevrijden van de dominantie en inmenging van de imperiale grootmachten, het zou Iran ook welvaart brengen waardoor het land zich zou kunnen ontwikkelen tot een moderne en soevereine democratische staat, zou luidde het devies van Mossadeq en zijn bondgenoten.¹⁶⁴ De plannen van Mossadeq en zijn Nationale Front zouden echter grote interne en externe weerstand teweeg brengen en binnen de geopolitieke context van de jaren vijftig, in conflict komen met de belangen van de grootmachten.

2.6 Nationalisatie en de coup

In de lente van 1951 wist het Nationale Front onder leiding van Mossadeq een wet door de Majles te krijgen die de olie-industrie in Iran nationaliseerde. De royalistische en conservatieve parlementsleden en de sjah waren geen voorstander van de nationalisatie. Zij zagen hun belangen van oudsher het beste gediend bij een pro-Britse houding, waren voor hun machtspositie afhankelijk van Groot-Brittannië en hadden geen belang om hun broodheer te provoceren.¹⁶⁵

Onder grote druk van de publieke opinie en het volk in de straat dat was gemobiliseerd door Mossadeq en zijn bondgenoten binnen het Nationale Front, hadden zij toch ingestemd met de wet.

De AIOC werd onder controle gebracht van de Iraanse staat en de omgevormd tot de National Iranian Oil Company (NIOC). Voor de relaties met Groot-Brittannië en de Verenigde Staten had de nationalisatie grote gevolgen. De reactie van de Britse regering was furieus. De Britse schatkist verdiende veel geld aan de AIOC en kon dit geld in de tijd van naoorlogse wederopbouw niet missen. Daarnaast was het behoud van controle over één van de grootste oliebronnen ter wereld en op één na grootste producent van ruwe aardolie voor Groot-Brittannië essentieel om haar globale machtspositie en welvaartsniveau te behouden.¹⁶⁶

¹⁶¹ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 186.

¹⁶² Cottam, *Nationalism in Iran*, 272.

¹⁶³ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 184.

Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 48.

¹⁶⁴ Gasiorowski, M. Byrne, *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*, 2-6.
Cottam, *Nationalism in Iran*, 270-274.

¹⁶⁵ Gasiorowski, M. Byrne, *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*, 5.

¹⁶⁶ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 118-119.

De Britse regering beschouwde de nationalisatie als diefstal van Brits eigendom. Alle diplomatieke relaties met Iran werden verbroken, de export van Iraanse olie geblokkeerd en aanwezigheid van Britse oorlogsschepen in de Perzische Golf, drastisch opgevoerd. Eind 1951 was de Iraanse regering onder leiding van premier Mossadeq in een ernstige crisis met de Britse regering beland.¹⁶⁷

De Amerikaanse regering onder leiding van president Truman probeerde een bemiddelde rol te spelen tussen Mossadeq en de Britse premier Attlee. De Britten waren bereid in de toekomst een aanzienlijk deel van de olieopbrengsten te delen met de Iraanse staat maar weigerden zich neer te leggen bij volledige Iraanse controle over de oliebronnen. De Britten kaartten de zaak aan bij de VN Veiligheidsraad en bij het Internationaal Strafhof in Den Haag. Met weinig succes.

Mossadeq hield stand en won in Den Haag de zaak die Groot-Brittannië tegen de Iraanse staat had aangespannen. Het was een van zijn grootste triomfen.¹⁶⁸ De Britse regering overwoog een gewapende invasie waarbij het de olievelden en installaties met geweld zou veroveren. De Amerikaanse president Truman had weinig op met het Brits imperialisme en weigerde steun voor een dergelijke invasie waardoor Groot-Brittannië van het plan afzag.¹⁶⁹

Hoewel de directe belangen van de Verenigde Staten minder in het geding waren dan de Britse, was ook de Amerikaanse regering allerminst verheugd met de nationalisatie.

Desalniettemin lobbyde Mossadeq voor Amerikaanse steun voor zijn nationalisatiepolitiek en zag hij in president Truman een potentiële bondgenoot.¹⁷⁰ Ondanks het feit dat Truman en zijn minister van Buitenlandse Zaken Dean Acheson in eerste instantie niet onsympathiek stonden tegenover Mossadeq, bleef actieve steun uit.¹⁷¹ Washington was bevreesd voor de precedentwerking die uit zou gaan van Iraanse controle over haar olierijkdommen. Succesvolle nationalisatie zou landen zoals Venezuela, Indonesië en Irak kunnen inspireren hetzelfde te ondernemen, met grote gevolgen voor de Westerse oliemaatschappijen en geopolitieke belangen.¹⁷²

Met het aantreden van president Eisenhower in 1953 kwam daar nog een ander belangrijk element bij. Het waren de hoogtijdagen van het McCartyisme in de VS en Eisenhower en zijn minister van Buitenlandse Zaken John Foster Dulles, waren vastbesloten het in hen ogen internationaal oprukkende rode gevaar te bestrijden. Iran beschouwden zij in deze context als ‘in de gevarezone’.¹⁷³

De communistische Tudeh-partij was in 1949 door de sjah verbannen, maar werd door de regering van Mossadeq met rust gelaten. De Tudeh-partij kon daardoor vrijelijk opereren en zich weer ontplooiën tot een machtsfactor van belang binnen het Iraanse politieke spectrum. De Tudeh-partij werd door

¹⁶⁷ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 117.

¹⁶⁸ Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 138-140.
De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 204.

¹⁶⁹ Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 3.

¹⁷⁰ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 185.

¹⁷¹ Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 3.

¹⁷² Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 119.

¹⁷³ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 220-222.

Eisenhower en Dulles beschouwd als een verlengstuk van Moskou en zij vreesden dat door een groeiende invloed van de Tudeh-partij, Iran een communistische satellietstaat van de Sovjet-Unie zou worden.¹⁷⁴

Ondertussen was Mossadeq bereid de onderhandelingen met Groot-Britannië hervatten.¹⁷⁵

Hij beseftte dat de nationalisatie weinig nut had als hij de grootmachten tegen zich had en de blokkade van Iraanse olie-export gin stand bleef. Het internationale tij was echter gekeerd. Eisenhower en Dulles hadden weinig op met Mossadeq die zij zagen als een nuttig instrument voor de communistische Tudeh-partij.¹⁷⁶ Tegelijkertijd toonde Winston Churchill, die in 1953 de socialist Attlee had opgevolgd, zich een havik en weigerde te onderhandelen met Mossadeq.¹⁷⁷

De Britse en Amerikaanse regering stonden tot groot genoegen van de conservatieve Britse premier Winston Churchill, eindelijk op één lijn; Mossadeq moest worden afgezet.

Eisenhower gaf de CIA opdracht om in samenwerking met de Britse MI6 een plan te smeden om de nationalistische regering van Mossadeq omver te werpen. De sjah en zijn royalistische bondgenoten zouden weer in het zadel worden geholpen. Iran zou op deze wijze weer een koers gaan varen die in lijn lag met de belangen van de VS en Groot-Britannië. De sjah zou binnen de invloedssfeer van het Westen blijven terwijl Westerse oliemaatschappijen lucratieve oliecontracten zouden kunnen afsluiten. In ruil daarvoor zou de sjah genereuze financiële steun ontvangen en de garantie krijgen dat de Westerse mogendheden de monarchie in de toekomst zouden beschermen.¹⁷⁸

De Britse en Amerikaanse regering schilderden Mossadeq in de media af als een onberekenbare en corrupte handlangster van de Sovjet-Unie. Op deze wijze werd een legitimatie gecreëerd voor een aanstaande *regime change*.¹⁷⁹ De MI6, met agenten geïnfiltreerd in de Tudeh-partij, orkestreerde communistische demonstraties om zo een communistische dreiging van de Tudeh-partij uit te vergroten. Binnen het Nationale Front stonden de neuzen al langer niet in dezelfde richting en was de onderlinge verdeeldheid door tal van oorzaken toegenomen. Uit angst voor de veronderstelde communistische dreiging, steunden veel voormalige bondgenoten van Mossadeq zijn nationalistische regering niet langer.¹⁸⁰ Het juiste klimaat voor een machtswisseling was geschapen en onder leiding van de CIA en MI6 werd op 19 augustus 1953 de coup met de codenaam AJAX uitgevoerd.

Gevreesde criminele bendes in Teheran werden door de CIA ingehuurd om pro-sjah demonstraties te organiseren. Hoge officieren in het Iraanse leger werden door de CIA omgekocht om het royalistische

¹⁷⁴ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 219-221.

¹⁷⁵ Gasiorowski, M. Byrne, *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*, 8.

¹⁷⁶ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 188.

¹⁷⁷ Gasiorowski, M. Byrne, *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*, 8.

¹⁷⁸ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 121.

Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 189.

¹⁷⁹ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 120.

¹⁸⁰ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 53.

kamp te steunen en partij te kiezen tegen Mossadeq.¹⁸¹ Het Iraanse leger omsingelde het huis van Mossadeq en bezette sleutelposities in de hoofdstad. Na een korte en bloedige confrontatie met troepen loyaal aan de regering, was het pleit beslecht. Mossadeq werd afgezet als premier en opgevolgd door de omgekochte generaal Zahedi die fungeerde als stroman voor de sjah.

De sjah verklaarde dat ‘de 19^e augustus een revolutie was geweest van het volk’, bedoeld om ‘de geliefde monarchie te beschermen’. Volgens president Eisenhower had het Iraanse volk met een heroïsche revolutie Iran uit handen van het communisme gered.¹⁸² De coup maakte zo een abrupt einde aan de meest liberale en democratisch gezinde regering uit de Iraanse geschiedenis. De sjah was de daaropvolgende decennia weer de machtigste man en hoop op ontwikkeling richting een moderne democratische Iraanse rechtstaat leek vervlogen. Of Iran zonder de coup in 1953 inderdaad een democratische was geworden is lastig na te gaan. Of de liberaal-nationalistische regering van Mossadeq daadwerkelijk Iran had kunnen transformeren in een democratische staat is immers ook afhankelijk van het interne krachtenveld. Wel kan aan de hand van deze historische casus worden onderzocht of de juiste condities voor democratisering aanwezig waren en waarom de democratie geen vaste voet aan de grond kreeg in Iran. In het volgende hoofdstuk staat deze vraag centraal en zal, aan de hand van het in hoofdstuk I uitgelichte theoretische kader, dieper worden ingegaan op de dieper liggende oorzaken voor het falen van ‘het Iraans democratisch experiment’.

¹⁸¹ Gasiorowski, M. Byrne, *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*, 237-239, 243.

¹⁸² Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 121.

III - De islamitische factor

Nu de historische achtergronden zijn geschetst waartegen het Iraanse democratiseringsideaal opbloede en verwelkte, kan worden bestudeerd of de krachten die debet waren aan het democratisch verval zijn te vatten binnen het discours over het democratisch falen in het Midden-Oosten.

Oppervlakkig beschouwd maakte de door de MI6 en CIA geïnitieerde coup een einde aan de democratisch gezinde koers van de liberaal-nationalistische regering onder leiding van Mossadeq, waarmee simpelweg het einde werd ingeluid van de meeste democratische periode/regering uit de Iraanse geschiedenis. De onderliggende externe en interne krachten en machtsverhoudingen - die het klimaat schiepen waarin de coup kon worden uitgevoerd, zijn met deze verklaring echter niet blootgelegd. De in hoofdstuk I behandelde verklaringen voor het 'democratisch tekort' in het Midden-Oosten, verdienen nadere bestudering binnen het specifiek Iraanse krachtenveld.

Kan het falen van het kortstondige democratisch Iraanse experiment (1951-1953) worden verklaard aan de hand van de islamitische factor?

3.1 De sjiitische factor

De sjiitische rol binnen het ontluikende democratiseringsproces in de eerste helft van de 20ste eeuw, is ambivalent en tamelijk gecompliceerd. Enerzijds faciliteerde sjiitische geestelijken ontwikkeling richting een gemoderniseerde en democratische Iraanse staat. Aan de andere kant werden liberale hervormingen die essentieel zijn voor een moderne democratische rechtsstaat, tegengehouden en bestreden. In de eeuwen voorafgaand aan de Constitutionele Revolutie had het sjiïsme in Iran een traditie van terughoudendheid met betrekking tot politieke aangelegenheden.¹⁸³

De sjiitische geestelijken hadden de monarchie veelal gesteund. De moellahs en ayatollahs beschouwden de sjah als bewaker van de traditionele sjiitische identiteit van de Iraanse samenleving, die haar zou beschermen tegen dreigende buitenlandse invloeden.¹⁸⁴ De eeuwenoude alliantie tussen de sjiitische geestelijkheid en de sjah kwam onder druk te staan toen de sjah aan het begin van de 20ste eeuw de Iraanse soevereiniteit niet meer kon garanderen en een marionet was geworden van imperiale machten. Invloedrijke geestelijken steunden de Constitutionele Revolutie en kozen oppositie tegen de sjah die in hun ogen door zijn economisch wanbeleid, corruptie en afhankelijkheid van buitenlandse invloeden, de soevereine zelfbeschikking en daarmee identiteit van Iran op het spel zette en zorgde voor instabiliteit en onrust. Er was onder de sjiitische geestelijken geen eenduidige overeenstemming over democratische hervormingen die de Constitutionele Revolutie en de implementatie van de

¹⁸³ N.R. Keddie, *Religion and Politics in Iran. Shi'ism from Quietism to Revolution* (New Haven 1983) 1, 30-31, 235.

¹⁸⁴ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 27, 50-51.
D. Bayandor, *Iran and the CIA. The Fall of Mossadeq Revisited* (Hampshire 2010) 157.

constitutie met zich meebracht.¹⁸⁵

Volgens sommige sjiitische geestelijken was een gekozen volksvertegenwoordiging die het land regeerde in strijd met islamitische leerstellingen en diende de sharia boven elke burgerlijke wet verheven te zijn. Anderen betoogden dat burgerlijke wetgeving en een gekozen volksvertegenwoordiging juist pasten binnen islamitische doctrines over de verhouding tussen wereldlijk gezag en moslims.¹⁸⁶ De constitutie werd door hen beschouwd als bescherming van het sjiitische Iran tegen de macht van de onrechtvaardige en corrupte sjah die niet de Iraanse natie diende, maar buitenlandse belangen.¹⁸⁷ De belangrijkste sjiitische geestelijken steunden om deze reden de Constitutionele Revolutie waardoor de eerste aanzet tot democratisering van het Iraanse staatsbestel die de Constitutionele Revolutie in gang had gezet, feitelijk mede mogelijk gemaakt door de sjiitische clerus. Tegelijkertijd wendden de ayatollahs hun invloed aan om de constitutie geen louter liberaal en seculier project te laten zijn, maar een waarborg voor het behoud van de sjiitische identiteit van de Iraanse staat en samenleving. Zo wisten zij aanzienlijke invloed uit te oefenen op de vorming van de nieuwe grondwet. Deze garandeerde het sjiitische karakter van Iran en benoemde het sjiisme tot staatsgodsdienst.¹⁸⁸ De constitutie bracht hierdoor geen scherpe scheiding tussen het politieke en religieuze domein, maar integreerde het democratiseringsideaal in een sjiitisch kader.¹⁸⁹

3.2 *Ayatollah Kashani*

Onder het regime van de seculiere despoot en kemalist sjah Reza Khan werd de invloed van de sjiitische geestelijken binnen de Iraanse samenleving drastisch ingeperkt. Pas nadat de geallieerde invasie in 1941 een einde had gemaakt aan de alleenheerschappij en repressie van de sjah, kon religie weer een factor van betekenis worden binnen de Iraanse politiek. In de jaren die volgden stonden er sterk gepolitiseerde sjiitische geestelijken op, die onder invloed van het pan-islamisme en in tegenstelling tot voorgaande generaties, een meer activistische rol opeisten en het sjiisme weer een dominante stem wilde geven binnen het Iraans politieke krachtenveld.¹⁹⁰ De toen nog jonge Ruhollah Khomeini zou in de volgende decennia uitgroeien tot de meest roemruchte exponent van deze lichtung. De belangrijkste aanvoerder en meeste prominente vertegenwoordiger van het sjiitische kamp tijdens het ‘democratisch interregnum’ (1941-1953), was echter de conservatieve en charismatische demagoog ayatollah Abol-Ghasem Kashani. Kashani stond niet te boek als de meest geleerde sjiitische theoloog maar was vooral bekend en populair vanwege zijn sterk anti-imperialistische, met name anti-

¹⁸⁵ Hashemi, ‘Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: The Enduring Legacy of the Constitutional Revolution On the Struggle for Democracy in Iran’, 52-54.

¹⁸⁶ Keddie, *Religion and Politics in Iran. Shi’ism from Quietism to Revolution*, 57-59.

¹⁸⁷ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 27-28.

¹⁸⁸ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 48.

¹⁸⁹ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 30.

¹⁹⁰ Bayandor, *Iran and the CIA. The Fall of Mossadeq Revisited*, 157.

F. Mokhtari, ‘Iran’s 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue’, *The Middle East Journal* 3 (2008) 457-488, 459.

Britse retoriek.¹⁹¹ Uit overtuiging dat de olie-industrie moest worden ontworsteld uit de macht van Groot-Brittannië, had Kashani zich aangesloten bij het Nationale Front onder leiding van de liberale nationalist Mossadeq. Ideologisch waren de verschillen tussen de liberaal Mossadeq en de conservatieve Kashani enorm. Kashani en zijn volgelingen stonden implementatie van de sharia voor en moesten niets hebben van het seculiere en liberale gedachtegoed dat Mossadeq vertegenwoordigde. Kashani en Mossadeq deelden echter dezelfde vijand; het Britse imperialisme en hadden elkaar nodig in de strijd voor nationalisatie van de AIOC. Kashani wist dat de nationalist onder leiding van Mossadeq hem wat betreft populariteit overvleugelden en verbond zich daarom onder zijn leiding aan het Nationale Front, die in elk geval zijn belangrijkste politieke doelstelling deelde.¹⁹²

Onder de traditionele, vrome middenklasse, boeren en de ongeletterde onderklasse in de steden genoot Kashani echter een aanzienlijke populariteit. Daarnaast beschikte Kashani over een cliëntenetwerk in de steden dat bestond uit straatbendes en de allerarmsten. Door hen te voorzien van voedsel en geld, verzekerde hij zich van hun loyaliteit die goed van pas kwam bij het orkestreren van demonstraties of tijdens straatgevechten met (politieke) opponenten.¹⁹³ Toen Mossadeq in 1951 aan de kant dreigde te worden gezet als premier door een tactische manoeuvre van de sjah en zijn royalistische bondgenoten, waren het de Tudeh-partij (ook de Tudeh-partij ondersteunde de nationalisatiepolitiek van Mossadeq) en ayatollah Kashani en zijn volgelingen, die met grootschalige demonstraties de sjah onder druk zetten en daarmee de liberaal-nationalistische regering van Mossadeq in het zadel hielden.

3.3 *Het einde van de liberaal-religieuze coalitie*

Meningsverschillen en spanningen tussen het liberale kamp van Mossadeq en het religieuze onder leiding van Kashani namen echter toe. Naast fanatiek anti-Brits was ayatollah Kashani, net als de meeste geestelijken, een felle anti-communist.¹⁹⁴ De communistische Tudeh-partij werd door de regering van Mossadeq met rust gelaten. De organisatie wist met demonstraties en stakingen weer aan invloed te winnen in de straat en onder de arbeiders. De hernieuwde manifestatie van de Tudeh-partij was veel geestelijken en vrome sjiïeten een doorn in het oog evenals de passieve houding van Mossadeq tegenover de communisten. Dit, in combinatie met de voortdurende economische misère dat deels het gevolg was van de economische sancties ingesteld door Groot-Brittannië, zorgde voor angst, onvrede (naast conservatieven vreesden ook de van handel afhankelijke kooplieden de communisten) en onrust in de coalitie van het Nationale Front, maar ook onder de bevolking.

De regering onder leiding van de voorheen immens populaire premier Mossadeq leek hierdoor aan

¹⁹¹ Mokhtari, 'Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue', 461.

¹⁹² Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 51.

¹⁹³ Cottam, *Nationalism in Iran*, 154-155.

Gasiorowski, M. Byrne, *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*, 270.

De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 136-137.

¹⁹⁴ Mokhtari, 'Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue', 458.

legitimititeit in te boeten¹⁹⁵ In de perceptie van de sjiitische geestelijken was de communistische dreiging voor Iran reël.¹⁹⁶ Bovenop dit wijdverbreide sentiment die de relaties tussen de liberaal-nationalisten en de sjiitische clerus bemoeilijkten, had ayatollah Kashani een tegenprestatie verwacht voor de steun die hij en zijn volgelingen hadden verleend bij het verijdelen van de royalistische poging Mossadeq in 1952 te vervangen als premier. Kashani rekende op consultatie bij de selectie van kandidaten voor enkele ministersposten. Mossadeq weigerde dit, wat de onderlinge verhoudingen verder onder druk zetten.¹⁹⁷ De nationalistische liberaal-religieuze alliantie tussen Kashani en Mossadeq viel uit elkaar. Kashani wisselde van kant en liet net als andere invloedrijke sjiitische geestelijken steun blijken voor het royalistische kamp. Sjiitische geestelijken spraken zich steeds prominenter uit voor een terugkeer van de sjah naar het politieke centrum van de macht. Alleen de sjah zou Iran kunnen redden van het Westers imperialisme en de dreiging van het atheïstische communisme kunnen afwenden.¹⁹⁸ Het gunstige tij voor het liberaal-nationalisme was aan het keren. De onrust en instabiliteit verzwakte de machtspositie van Mossadeq en creëerden voor de VS en Groot-Brittannië het juiste klimaat om middels een coup Mossadeq te vervangen voor de sjah. De steun van binnenlandse machtsfactoren was hiervoor echter onontbeerlijk. Met name de steun van sjiitische geestelijken, ayatollah Kashani in het bijzonder, was belangrijk. Niet alleen om protesten tegen Mossadeq orkestreren, maar ook om de machtswisseling te legitimeren.¹⁹⁹ De CIA benaderde Kashani met dollars en verzekerde zich zo van zijn steun bij het uitvoeren van de coup.²⁰⁰ Het patronagesysteem van ayatollah Kashani en zijn collega ayatollah Behbahani, bracht de door de CIA en MI6 gewenste menigte op de been in de straten van Teheran. De druk op Mossadeq en zijn getrouwen werd daarmee opgevoerd en medestanders van Mossadeq op straat geïntimideerd, waarna royalistisch gezinde onderdelen van het leger de klus definitief konden klaren. De invloedrijkste sjiitische geestelijken speelden dus niet alleen een belangrijke rol bij het uiteenvallen van het Nationale Front, ze waren tevens instrumenteel bij het faciliteren van de coup en het in het zadel helpen van de sjah als alleenheerser.²⁰¹

3.4 Sjiïsme als obstakel voor democratie?

De vraag of de (sjiitische) islam een obstakel is geweest voor het (kortstondige)

¹⁹⁵ Mokhtari, 'Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue', 477.

Keddie, *Religion and Politics in Iran. Shi'ism from Quietism to Revolution*, 113.

Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 53.

¹⁹⁶ Ibidem, 53.

Keddie, *Religion and Politics in Iran. Shi'ism from Quietism to Revolution*, 113.

¹⁹⁷ Ibidem, 111.

¹⁹⁸ Ibidem, 112-113.

Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 53.

¹⁹⁹ Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 178.

²⁰⁰ Ibidem, 178

²⁰¹ Keddie, *Religion and Politics in Iran. Shi'ism from Quietism to Revolution*, 116.

Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 178, 190.

democratiseringsproject in gang gezet door de regering Mossadeq, is niet eenduidig met ja of nee te beantwoorden. Sjiitische leiders, met name ayatollah Kashani, speelden een belangrijke maar gecompliceerde rol bij zowel de opkomst als neergang van de democratisch gekozen en gezinde liberaal-nationalistische regering onder leiding van premier Mossadeq (1951-1953).

Sjiitische geestelijken waarvan ayatollah Kashani de meest invloedrijke, hadden zich, net als de sjiitische clerus ten tijde van de Constitutionele Revolutie, (tijdelijk) aangesloten bij democratisch gezinde liberalen. De steun aan het liberaal-nationalistische project van Mossadeq was voornamelijk ingegeven door religieus-nationalistische en anti-imperialistische overwegingen.

De sterke weerzin tegenover de Westerse grootmachten kent een duidelijke oorsprong in het pan-islamisme dat zich sterk afzette tegen het Westers kolonialisme in de islamitische wereld en had een aanzienlijke invloed op de generatie Iraanse geestelijken die dominant waren binnen het Iraans sjiisme halverwege de 20ste eeuw.²⁰² De afwegingen van sjiitische geestelijken om de liberaal-nationalistische regering van Mossadeq niet langer te steunen, lijken deels ingegeven door religieus gemotiveerde overwegingen; angst voor een door atheïstische communisten gedomineerd Iran was sterk aanwezig onder de sjiitische ayatollahs en moellahs. Opvallend genoeg speelden de ideologische verschillen tussen de liberaal-nationalisten en het religieuze kamp zelf, op bijvoorbeeld het gebied van de secularisering van de staat,

geen doorslaggevende rol bij de breuk van de liberaal-religieuze alliantie.²⁰³

Ayatollah Kashani was beïnvloed door het antikoloniale panislamisme, maar huldigde ook opvattingen die afweken van strik islamistische standpunten waarbij alleen het gezag van de sharia en islamitische geestelijken werden erkend, zoals later uitgedragen door ayatollah Khomeini.

Zo prees Kashani de relatief democratische Constitutionele Revolutie en haalde hij in toespraken de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens aan.²⁰⁴ Hij had geen duidelijk vastomlijnde ideologie en leek vaak gedreven door opportunisme.²⁰⁵ Kashani en zijn religieuze bondgenoten voelden zich gepasseerd door Mossadeq die zijn heil vanaf eind 1952 meer leek te gaan zoeken bij zijn linkse bondgenoten dan bij zijn religieuze.²⁰⁶ De bijdrage van ayatollah Kashani aan de voortijdige beëindiging van democratische gezinde regering Mossadeq, was in elk geval voor een deel gebaseerd op religieus gemotiveerde overwegingen.

Was de islam daarmee het obstakel dat de democratische vooruitgang verhinderde, zoals Bernard Lewis, Samuel Huntington en meest recentelijk, Sanford Lakoff het democratisch tekort in het

²⁰² Cottam, *Nationalism in Iran*, 153.

Mokhtari, 'Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue', 459.

²⁰³ Keddie, *Religion and Politics in Iran. Shi'ism from Quietism to Revolution*, 104.

²⁰⁴ Ibidem, 104, 121-123.

²⁰⁵ Ibidem, 121-122.

²⁰⁶ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 119.

Midden-Oosten hebben verklaard?²⁰⁷ Kashani was weliswaar de belangrijkste religieuze machtsfactor binnen het Iraans politieke krachtenveld aan het begin van de jaren vijftig, hij had geen monopolie op de vertegenwoordiging van het sjiïsme in Iran. Verschillende sjiïtische moellahs en geestelijken steunden de liberaal-nationalistische regering van Mossadeq tot aan de coup. Zij konden echter niet terugvallen op het netwerk en de steun die Kashani wel genoot en wat hem een machtsfactor van betekenis maakte.²⁰⁸ Zijn macht was dus niet gebaseerd op zijn theologische autoriteit, maar op zijn achterban die hij kon mobiliseren.. Politicoloog Sanford Lakoff gaat in zijn essay waarin hij in navolging van Lewis en Huntington de islamitische cultuur aanwijst als hindernis voor democratisering, stelt dat de sjiïtische doctrines geen ruimte bieden voor democratisering:

*Khomeini and other Muslim theologians, both Shi'ite and Sunni, say that since God is the sole source of all law, it is blasphemous to suppose that human legislatures can decide what is lawful by majority rule.*²⁰⁹

De ideologische benadering van Khomeini laat inderdaad weinig ruimte voor democratische ontwikkeling en vooruitgang. Lakoff beperkt de sjiïtische interpretaties over democratie hier echter tot Khomeini, die de afgelopen decennia weliswaar zijn stempel op het Iraans sjiïsme heeft gedrukt, maar niet de enige vertegenwoordiger was van het sjiïsme, dat met name voor 1979 werd gekenmerkt door levendige polemieken tussen sjiïtische geestelijken over de verhouding tussen islam en democratie en constitutionalisme.²¹⁰ Lakoff stelt verder dat islamitische doctrines die een democratische opening mogelijk zouden kunnen faciliteren, in Iran nauwelijks een rol hebben kunnen spelen in democratische ontwikkeling.²¹¹ Hier gaat Lakoff voorbij aan vooraanstaande sjiïtische geestelijken die stelden dat democratische principes niet strijdig waren met de islamitische leerstellingen. Zo schreef de sjiïtische ayatollah Muhammad Hoessein Na'ini in 1909 het pamflet *An Admonition to the Nation and an Exposition to the People Concerning the Foundation and Principles of Constitutional Government*, waarin hij stelde dat het sjiïsme niet strijdig is met democratische en constitutionele principes.²¹²

De pro-constitutionele geestelijken, waaronder ayatollah Na'ini speelden een belangrijke rol bij de totstandkoming van de Constitutionele Revolutie en waren daarmee belangrijk bij de eerste stap richting een democratische staat. Dit bood een referentiekader voor latere sjiïtische geestelijken, die tijdens de het tijdperk Mossadeq en in de volgende decennia verwezen naar het werk van Na'ini

²⁰⁷ Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 29.

Lewis, *What Went Wrong?: The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, 112, 129,151.

S. Lakoff, 'The Reality of Muslim Exceptionalism', *Journal of Democracy* 4 (Washington 2004) 133-139, 136-137.

²⁰⁸ Cottam, *Nationalism in Iran*, 154-155, 268.

²⁰⁹ Lakoff, 'The Reality of Muslim Exceptionalism', 135-136.

²¹⁰ Keddie, *Religion and Politics in Iran. Shi'ism from Quietism to Revolution*, 57-59.

²¹¹ Lakoff, 'The Reality of Muslim Exceptionalism', 136.

²¹² Hashemi, 'Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: The Enduring Legacy', 53.

wanneer zij betoogden dat democratische hervormingen niet strijdig zijn met islamitische leerstellingen.²¹³ Een ander argument ligt gelegen in de vraag of sjiitische geestelijken zich überhaupt het monopolie op de Iraanse islamitische identiteit kunnen toe-eigenen en als enige vertegenwoordigers van de islam dienen te worden beschouwd. Ook de liberaal Mossadeq beschouwde zichzelf als moslim, al zagen islamitische scherpslijpers in de eerste plaats een seculier politicus in hem en geen vrome moslim.²¹⁴ Desalniettemin toont het aan dat liberale principes en het koesteren van een culturele islamitische identiteit samen kunnen gaan, wat indruist tegen de veronderstelling dat de islamitische cultuur democratische vooruitgang noodzakelijkerwijs verhindert. Kort gezegd speelden Sjiitische geestelijken zowel tijdens de democratische verkiezing van de liberale premier Mossadeq (1951) als tijdens zijn val (1953) een faciliterende rol. Feitelijk was daarmee democratische vooruitgang mede mogelijk gemaakt door de sjiitische clerus, al liepen de motivaties voor de steun aan de liberalen sterk uiteen. Niet het committent aan het democratiseringsproject van Mossadeq stond voor de geestelijken voorop, maar een angst voor buitenlandse machten en vreemde ideologieën, alsmede een breed palet aan opportunistische overwegingen. Het sjiïsme was daarmee niet noodzakelijkerwijs een hindernis voor democratisering, maar kon zowel een obstakel vormen als een vehikel om het democratische ontwikkeling in gang te zetten.

²¹³ Hashemi, 'Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: The Enduring Legacy of the Constitutional Revolution On the Struggle for Democracy in Iran', 53-57.

Keddie, *Religion and Politics in Iran. Shi'ism from Quietism to Revolution*, 122.

²¹⁴ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 47, 91-92.

IV – Civil society en instituties

Vanuit de sociaal-maatschappelijk benadering wordt de nadruk gelegd op het karakter en ontwikkeling van formele instituties (wet- en regelgeving) en informele instituties (gedeelde normen, waarden en gezamenlijke gewoonten) als katalysator of juist obstakel voor democratisering.²¹⁵

Daarnaast wordt betoogd dat een actief maatschappelijk middenveld (*civil society*) een noodzakelijke voorwaarde is voor een succesvolle transitie van een autoritaire staat naar een democratische.

Het ontbreken van een bloeiende *civil society* wordt door verschillende auteurs als belangrijk obstakel gezien voor de ontwikkeling van een levensvatbare democratie in het Midden-Oosten.²¹⁶

De meest gangbare definitie van *civil society* is:

*“De maatschappelijke sfeer waar belangengroepen, verenigingen, clubs, vakbonden, federaties, gilden en partijen samenkomen en een buffer vormen tussen de staat en de burger.”*²¹⁷

Instituties en de *civil society* hebben zich in de twintigste eeuw kunnen ontwikkelen in Iran.

Maar waren deze twee elementen ook een bepalende factor in bij de democratisering van de Iraanse staat?

4.1 Ontwikkeling van *civil society* en instituties

De Constitutionele Revolutie (1906) had aan het begin van de twintigste eeuw de politieke verhoudingen tussen burger en staat ingrijpend veranderd. Iraanse burgers verzetten zich tegen het voorheen nog als vanzelfsprekend beschouwde gezag van de sjah. De Constitutionele Revolutie leverde vervolgens een parlementair stelsel op, evenals een institutioneel raamwerk van wet en regelgeving waarin elementaire burgerrechten zoals de vrijheid van meningsuiting en vereniging, bescherming van lijf en eigendom door de staat en gelijkheid voor de wet van elke Iraanse burger. De politieke macht van de sjah werd bovendien drastisch verkleind; de besluitvormende macht werd overgeheveld naar het parlement en bij de benoemingen van ministers was zijn rol beperkt tot het zetten van zijn handtekening. Wel bleef de sjah opperbevelhebber van het leger.²¹⁸

Hiermee werden formele instituties vastgelegd waarin de verhouding tussen burger en overheid werd veranderd. De Iraniër was niet langer (alleen) onderdaan met plichten maar ook participierend burger die bepaalde rechten en een zekere inspraak genoot. De Constitutionele Revolutie was daarmee een eerste stap op het moeizame Iraanse democratiseringspad dat na diverse duistere en despotische

²¹⁵ North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, 49-51;

Helmke, S. Levitsky, *Informal Institutions and Democracy. Lessons from Latin America*, 274-281.

²¹⁶ Norton, *Civil Society in The Middle East* (Leiden 1995) 4-17.

²¹⁷ Norton, 'The Future of Civil Society in the Middle East', 211.

²¹⁸ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 47, 55.

Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 31-32.

Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 31.

zijpaden, uiteindelijk in 1953 zou overgaan in een autocratische weg, van achtereenvolgens seculiere en theocratische snit. Hoewel de aanvankelijke democratische winst van deze periode later teniet werd gedaan, is de politieke betekenis blijvend; nog altijd beschouwen hervormingsgezinde Iraniërs de Constitutionele Revolutie als een referentiepunt van democratische vernieuwing en modernisatie.²¹⁹

Niet alleen in politiek opzicht was de Constitutionele Revolutie een waterscheiding ten aanzien van voorgaande jaren. Het markeerde ook de ontwikkeling van de Iraanse maatschappij en luidde een periode in waarin dankzij formele instituties, de relatie tussen burger en regering werd veranderd en waarin de Iraanse *civil society* zich sterk kon ontwikkelen.

Door de geleidelijke integratie van de Iraanse economie binnen wereldwijde handelsnetwerken en de imperiale expansie van Groot-Brittannië en Rusland, hadden Europese politieke ideeën ook Iran bereikt. Jonge Iraniërs afkomstig uit de aristocratische elite en de bourgeoisie gingen vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw steeds vaker studeren in Europese landen waar zij in aanraking kwamen met Westerse seculiere politieke ideologieën zoals het liberalisme, socialisme en nationalisme.²²⁰

Deze ideeën werden bij terugkomst verder verspreid onder de middenklasse, die door de economische veranderingen in de 19^e eeuw was gegroeid en door de komst van scholen die Westerse ideeën onderwezen, politiek bewuster geworden.²²¹ Deze groep begon op basis van dit bewustzijn meer te verlangen van de staat, waardoor de notie onderdaan te zijn van de sjah, langzaam veranderde naar de notie een burger te zijn met inspraak en rechten.²²²

Vanuit de opkomende middenklasse en bestaande elite was dus een intellectuele voorhoede ontstaan die op basis van verlichte ideeën de Iraanse staat wilden moderniseren.²²³

Naast deze hervormingsgezinde voorhoede hadden andere duidelijk definieerbare sociale groepen uit de Iraanse samenleving zich georganiseerd om de monarchie ter verantwoording te roepen en hervormingen te eisen. De bazaargilden en sjitische geestelijken mobiliseerden hun achterban bestaande uit kooplui en de traditionele middenklasse en waren samen met de intelligentsia, de aanjagers van de Constitutionele Revolutie.²²⁴ De Constitutionele Revolutie maakte vervolgens de weg vrij voor politieke liberalisering en het ontstaan van een levendige maatschappelijke sfeer.

Politieke partijen en een variatie aan specifieke belangen- en beroepsorganisaties werden opgericht. Een groot aantal nieuwe kranten en tijdschriften werden uitgegeven waarin de publieke opinie kon worden geventileerd en de politiek werd becommentarieerd.²²⁵ Door dit veranderende klimaat raakten

²¹⁹ Hashemi, 'Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: The Enduring Legacy of the Constitutional Revolution On the Struggle for Democracy in Iran', 50-57.

²²⁰ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 35, 40.

²²¹ Cottam, *Nationalism in Iran*, 244-245.

²²² Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 23-24.
Cottam, *Nationalism in Iran*, 245.

²²³ Ghods, *Iran in the Twentieth Century: a political history*, 40.

²²⁴ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 25.

²²⁵ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 45-46.

steeds meer Iraniërs, met name in de steden, bekend met politieke concepten zoals liberalisme, socialisme en nationalisme en de werking van parlementaire democratie en haar bijbehorende procedures en regels.²²⁶ Kortom, de ontwikkeling van een Iraanse *civil society* kwam op gang. De sjiitische geestelijken, bazaarkooplui en intellectuelen kunnen worden beschouwd als de eerste definieerbare groepen behorende tot de Iraanse *civil society*, die politieke inspraak eisten, de sjah en zijn regering ter verantwoording riepen en tot politieke hervormingen dwongen die zouden leiden tot de eerste Iraanse stap richting democratie: de Constitutionele Revolutie.²²⁷ De Iraanse *civil society* kon zich echter pas werkelijk ontwikkelen tot een burgermaatschappij nadat de Constitutionele Revolutie had plaatsgevonden en middels de nieuwe grondwet bepaalde vrijheden waren gegarandeerd en politieke liberalisering doorgevoerd.²²⁸ In de jaren twintig werden de democratische verworvenheden teruggedraaid en de ontwikkeling van een pluriforme maatschappij een voorlopig halt toegeroepen door de autocratische despoot Reza Khan, die van 1925 tot en met 1941 Iran zou regeren.²²⁹

4.2 *Civil society in het 'democratisch decennium' (1941-1953)*

Het regime van sjah Reza Khan (1925-1941) was niet bevorderlijk voor een bloeiende *civil society*. De kemalistische despoot hield graag de touwtjes strak in handen en liet nauwelijks ruimte voor politieke inspraak vanuit de bevolking. Reza Khan probeerde Iran met harde hand te moderniseren naar Westers model. Universiteiten en scholen op Westerse leest geschoeid, schoten onder zijn bewind als paddenstoelen uit de grond, evenals fabrieken en infrastructurele projecten. Reza Khan probeerde de middenklasse te versterken ten koste van de oude aristocratische elite die van oudsher de Iraanse oligarchie hadden gedomineerd. Wat betreft dit laatste streven had Reza Khan gedeeltelijk succes. Hoewel hij de macht van de aristocratische elite niet geheel kon breken, was de arbeidersklasse en middenklasse onder zijn bewind vergroot.²³⁰ Iraniërs uit de middenklasse en arbeidersklasse waren meer dan voorheen, (technisch) geschoold en voor wat betreft de middenklasse, in staat om belangrijke maatschappelijke posities te bekleden. Met het faciliteren van een groeiende, opgeleide middenklasse, had Reza Khan de basis gelegd voor een politiek bewuste massa in het volgende decennium, die een electoraal reservoir zou vormen voor politieke partijen en demagogen.²³¹ Met het aftreden van sjah Reza Khan in 1941 onder druk van de geallieerden, maakte het klimaat van autoritaire politieke repressie plaats voor een hernieuwde maatschappelijke sfeer van relatieve

²²⁶ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 31.

²²⁷ Ibidem, 6, 30.

²²⁸ Ibidem, 31.

²²⁹ Cottam, *Nationalism in Iran*, 20-21.

Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 63-97.

Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 37.

²³⁰ H. Katouzian, *The Political Economy of Modern Iran* (Hong Kong 1981) 131.

Cottam, *Nationalism in Iran*, 259.

²³¹ Cottam, *Nationalism in Iran*, 255.

openheid en pluralisme. De geopolitieke ontwikkelingen, uiteengezet in hoofdstuk 2, hadden een opening van het autocratische systeem mogelijk gemaakt. De politieke macht was niet langer exclusief in handen van de sjah. Politieke groeperingen en sjiiitische geestelijken die door het regime van Reza Khan waren onderdrukt of beperkt in hun invloed, konden weer vrijelijk opereren en organiseerde bijeenkomsten, manifestaties en discussies. Ook de private sector en de bazaarkooplui die in de gecentraliseerde, staatsgeleide economie van Reza Khan weinig initiatief konden ontplooien, kregen, mede dankzij de oorlogseconomie waaraan kon worden verdiend, nieuwe mogelijkheden om tot bloei te komen.²³² De pers, werd net als in de periode na de Constitutionele Revolutie, ongemoeid gelaten wat in combinatie met de opleving van de politieke activiteiten, zorgden voor een enorme toename van de oplages van kranten en tijdschriften, die het politieke debat voedden met polemieken en commentaren. Ook het toenmalig relatief nieuwe mediaplatform, radio, werd ingezet om de bevolking aan te spreken en beïnvloeden.²³³ De politiek bewuste middenklasse groeide sterk tijdens het ‘democratisch interregnum’ en politieke partijen probeerden deze middenklasse te mobiliseren.

Sterker dan voorheen, werd ook de kracht van beroepsorganisaties en vakbonden. Met name de vakbonden breidden snel uit. In het kielzog van de industrialisatie die onder het bewind van Reza Khan een vlucht had genomen, was er een groot potentieel aan arbeiders ontstaan, waarvan een aanzienlijk deel werd georganiseerd in vakbonden. In totaal ging het hierbij om ongeveer 350.000 Iraniërs, op een totale bevolking van ruim 15.000.000 in 1945. Dit maakten de vakbonden een factor van betekenis maakten. Met name binnen de groeiende olie- en textielindustrie ontstonden grote vakbonden.²³⁴ De communistische Tudeh-partij wist aanzienlijke invloed te verwerven binnen de gelederen van de vakbonden. Onder leiding van de Tudeh-partij werden grootschalige stakingen georganiseerd waarmee voornamelijk betere arbeidsvoorwaarden en arbeidscondities werden afgedwongen. De vakbonden speelden een rol van betekenis maar lieten zich in de roerige periode van het ‘democratisch intermezzo’, mobiliseren door achtereenvolgens communisten en nationalist.²³⁵ In eerste instantie profiteerde de Tudeh-partij het meest van de opening van het voorheen autocratische systeem. Bovenop de stakingen die de partij initieerde onder de vakbonden, maakten de communisten volop gebruik van demonstraties en de media om (met aanvankelijk succes) zoveel mogelijk aanhangers te verwerven. De Tudeh-partij kwam in de tweede helft van de jaren veertig bij veel Iraniërs steeds meer in diskrediet door de onderhorige rol die de partij innam ten opzichte van het politbureau in Moskou. Het Nationale Front nam onder leiding van Mossadeq de rol van volkspartij met massale aanhang over en wist op essentiële momenten ook de steun van de meeste vakbonden te verwerven. Het succes van de Tudeh-partij en daarna het Nationale Front lag echter niet zozeer in de

²³² Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 46-47.

²³³ Ibidem, 47.

²³⁴ Katouzian, *The Political Economy of Modern Iran*, 131.

Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 109-110.

²³⁵ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 116.

steun van belangenorganisaties of vakbonden, maar meer in het mobiliseren van de middenklasse, die in toenemende mate vatbaar was geworden voor politieke ideeën. Het Nationale Front droeg bovendien één boodschap het meest prominent uit, die door vrijwel alle sociale groepen en lagen van de Iraanse samenleving op steun kon rekenen: de nationalisatie van de Iraanse olievoorraden
De sympathie voor dit streven

4.3 Instituties en civil society binnen het Iraans democratiseringsproces

De Iraanse *civil society* was aan het begin van de twintigste eeuw geen burgermaatschappij met tal van burgerlijke organisaties en instellingen. Een eerste politieke manifestatie van sociale groepen die leidde tot democratisering na de Constitutionele Revolutie, kwam tot stand door ingrijpende economische en sociale veranderingen en geopolitieke ontwikkelingen. Deze ontwikkelingen brachten een coalitie van drie sociale groepen bijeen; de kooplieden, geestelijkheid en intellectuele voorhoede. Om uiteenlopende, in hoofdstuk 1 eerder uiteengezette redenen, sloegen deze groepen de handen ineen om de Iraanse staat drastisch te hervormen. De sjah werd door deze groepen niet langer beschouwd als de verdediger van hun belangen en het Iraanse territorium, maar als een gevangene van imperiale belangen.²³⁶ Het karakter van de informele instituties binnen deze sociale groepen speelde een belangrijke rol in hun streven de politieke status quo te doorbreken. Deze informele instituties, of gedeelde opvattingen en normen, waren onder druk van de economische, sociale en globale, geopolitieke ontwikkelingen veranderd. Dit bracht de genoemde groepen, om weliswaar uiteenlopende redenen, in oppositie tegenover de sjah, de gedeelde normen en opvattingen onder deze groepen hebben wel bijgedragen aan het tot stand komen van de oppositie die uiteindelijk zou leiden tot de Constitutionele Revolutie. De veranderende informele instituties leidden dus indirect tot formele instituties, die zich vertaalden in wet- en regelgeving. De formele instituties, die vervolgens waren voortgekomen uit de Constitutionele Revolutie en waren vastgelegd in de nieuwe Iraanse Constitutie, droegen bij aan een klimaat en condities waarin een *civil society* zich kon ontplooiën. De wetten voorzagen immers in de vrijheid van vereniging en meningsuiting die politieke organisatie en participatie mogelijk maakten.²³⁷

De rol van instituties en de Iraanse *civil society* in het ontstaan van het ‘democratisch momentum’ in 1941, is echter niet noemenswaardig. De democratische opening van het systeem kwam niet tot stand door veranderende formele en informele instituties en een opbloeiende *civil society* maar door de pro-Duitse koers van sjah Reza Khan, geopolitieke ontwikkelingen en externe druk. Pas nadat het autoritaire systeem van de sjah was vervangen door een klimaat van relatieve openheid, bloeide de *civil society* in Iran op en konden ook instituties zich ontwikkelen.

Politieke partijen, vakbonden en belangenorganisaties werden opgericht en wisten brede steun te

²³⁶ Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 24-25.

²³⁷ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 47, 55.

verwerven. De media ontwikkelde zich als instrument voor debat en mobilisatie. Het succes van de democratiseringsbeweging onder leiding van Mossadeq was sterk afhankelijk geweest van de middenklasse. Niet een duidelijk definieerbare sociale groep of organisatie was doorslaggevend voor de aanvankelijke triomf van het Iraanse democratiseringsproces in de jaren 1941-1953, maar de middenklasse die de sociale basis vormde voor het succes van het Nationale Front, dat onder leiding van Mossadeq de voorvechter was van democratische hervormingen. De middenklasse was in toenemende mate politiek bewust geworden en liet zich inspireren door de nationalistische missie van het Nationale Front. Normen en waarden over de betekenis van de staat en verhouding tussen burger en overheid veranderden evenals de notie en de waarde die 'gewone burgers' hechtten aan de (democratische) Iraanse staat, dankzij dit politieke bewustwordingsproces.

Deze ontwikkeling van de informele instituties had zich al voorgedaan tijdens de Constitutionele Revolutie, echter bleef deze tijdens het 'democratisch decennium' niet beperkt tot enkel een intellectuele voorhoede, maar vond deze verandering op veel grootschaliger wijze ingang onder de Iraanse bevolking.²³⁸

De *civil society* was instrumenteel in het aan de macht brengen van de democratisch gezinde regering onder leiding van Mossadeq. De media en civiele organisaties binnen het Nationale Front speelden immers een essentiële rol in het populariseren van de liberaal-nationalistische boodschap onder hun specifieke achterban, die vaak weer behoorden tot de middenklasse. Elementen uit de *civil society* waren echter ook verantwoordelijk voor het intrekken van de steun aan het democratiseringsproject (met name religieuze activisten), terwijl andere elementen wel loyaal bleven. Het problematische in de bestudering van de Iraanse *civil society* houdt dan ook nauw verband met de verdeeldheid wat betreft politieke doelstellingen en opvattingen. Een vitale *civil society* had ongetwijfeld het democratiseringsproject blijvend ondersteuning kunnen bieden wanneer de elementen die de *civil society* vormden, onverdeeld democratisch gezind waren geweest.

²³⁸ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 109, 113; Cottam, *Nationalism in Iran*, 245, 268.

V- De invloed van geopolitiek

De externe invloeden van de globale grootmachten zijn door de moderne geschiedenis van Iran heen, voortdurend een bepalende factor binnen het Iraanse politieke krachtenveld.

Vanwege de strategische ligging en aanwezigheid van omvangrijke olievoorraden, was het voor rivaliserende grootmachten van belang om een invloedrijke positie in Iran te verwerven.

In de negentiende eeuw beïnvloedde de Britse en Russische wedijver in de regio (de competitie tussen deze twee negentiende-eeuwse grootmachten in Centraal-Azië staat onder historici ook wel bekend als 'The Great Game') de Iraanse machtsstructuren dusdanig, dat er van een soevereine Iraanse staat nauwelijks meer sprake was. De sjah werd onder Russische en Britse druk gedwongen tot grote concessies en was aan het einde van de negentiende eeuw financieel sterk afhankelijk geworden van Russische en Britse geldschieters. De Britse en Russische expansie zorgde echter niet alleen voor de teloorgang van Iran als soevereine staat, maar importeerden ook Europese ideeën.

De competitie tussen de grootmachten ging zonder meer ten koste van de Iraanse soevereiniteit.

Maar wat betekenden de geopolitieke invloeden en de aanwezigheid van rijke olievoorraden voor de ontwikkeling en teloorgang van het democratisch experiment, dat was ingezet door premier Mossadeq? Dat oliebelangen en andere geopolitieke factoren een belangrijke rol speelden in dit proces is evident. Of deze debet zijn geweest aan verhinderen van democratische vooruitgang zoals Michael Ross heeft beweerd, of daarmee het perspectief van democratisering heeft ontnomen en de Iraanse geschiedenis bepalend heeft beïnvloed richting de duisternis van autocratie en theocratie zeep hebben geholpen, zoals Christopher de Bellaigue en Stephan Kinzer betogen, is een vraag die in het laatste gedeelte van deze scriptie aan bod komt.²³⁹

5.1 De invloed van de Koude Oorlog

De Amerikaanse belangen in Iran waren, anders dan de Britse, niet primair gemotiveerd door oliebelangen maar kunnen het best worden beschouwd in het licht van de Koude Oorlog en de oplopende spanningen tussen de Sovjet-Unie en de VS.

Na de Tweede Wereldoorlog gingen de Verenigde Staten zich in deze context steeds nadrukkelijker met Iraanse politieke aangelegenheden bemoeien. De VS waren huiverig voor een te sterke invloed van de Sovjet-Unie in Iran en zagen in dat licht de hernieuwde opkomst van de Tudeh-partij begin jaren vijftig, als zorgwekkend. President Truman's beleid ten aanzien van Iran was met name gebaseerd op de doelstelling Iran koste wat het kost binnen het Westerse kamp te houden.²⁴⁰

In tegenstelling tot de beleidsmakers in Londen die hun directe belangen zagen bedreigd door de nationalisatiepolitiek van Mossadeq, was de Amerikaanse regering onder leiding van Truman niet uit

²³⁹ Ross, 'Does Oil Hinder Democracy', 333-336.

De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 263-264;

Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 202-204.

²⁴⁰ Gasiorowski, 'The 1953 Coup D'etat in Iran' in: *International Journal of Middle East Studies*, 267.

op de ondermijning van de regering onder leiding van Mossadeq.

De Amerikanen leken Mossadeq's project van nationalisatie en democratisering in eerste instantie gunstig gezind. Truman had bewondering voor Mossadeq en zijn streven om Iran uit de greep te ontworstelen van de oude koloniale grootmacht Groot-Brittannië. Washington was er bovendien aanvankelijk van overtuigd dat met de westers georiënteerde liberaal Mossadeq als premier, Iran een pro-westerse koers zou varen en haar oren niet zou laten hangen naar het politiebureau in Moskou.²⁴¹

De Amerikaanse zorgen en belangen ten aanzien van Iran weken in deze context af van de Britse. Sterker nog, Washington was bevreesd voor een Brits gewapend ingrijpen als middel om de nationalisatie te verhinderen. Op een militair conflict zat de regering Truman niet te wachten, die met de Korea-Oorlog genoeg op haar bord had en stabiliteit in de regio prefereerde.²⁴²

De dreiging van een militaire Britse interventie in Iran was in 1951, na Iran's nationalisatie van de AIOC, reëel en enkel diplomatieke druk van de regering-Truman verhinderde een gewapend Brits ingrijpen.²⁴³

Met de verkiezing van Eisenhower tot president van de VS in 1953, veranderde de Amerikaanse koers ten aanzien van Iran ingrijpend. President Eisenhower beschouwde Sovjet Unie als een groot gevaar en de wereld als een ideologische strijdtonel waarbij landen die niet ondubbelzinnig de zijde van de VS kozen, met recht kon worden gewantrouwd als potentieel communistisch bolwerk.²⁴⁴

Hij stond een gespierdere en krachtiger houding ten aanzien van de Sovjet Unie voor dan zijn voorganger.²⁴⁵ Waar Truman Mossadeq's buitenlanddoctrine van 'absolute neutraliteit' tussen de Sovjet Unie en de VS geloofwaardig achtte, had Eisenhower geen hoge pet op van de Iraanse regering onder leiding van Mossadeq. Eisenhower en zijn regering beschouwde Iran als een land dat elk moment dreigde te verdwijnen achter het IJzeren Gordijn. Dat de invloed van de communistische Tudeh-partij en Sovjet-Unie in Iran steeds groter werd, stond voor Eisenhower als een paal boven water. De nationaal-liberale krachten onder leiding van Mossadeq werden door de regering Eisenhower gewantrouwd en niet gezien als een barrière tegen het communisme zoals Truman had gedaan, maar als een (potentiële) handlangster van Moskou.²⁴⁶ Hierbij speelde bovendien dat Truman bij het bepalen van het buitenlandbeleid, sterk leunde op de adviezen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, terwijl onder Eisenhower, werd nauwer samengewerkt met de CIA. De inlichtingendienst onder leiding van Allen Dulles, broer van minister van buitenlandse zaken John

²⁴¹ M. Zahrani, 'The Coup That Changed the Middle East Mossadeq v. The CIA in Retrospect', *World Policy Journal* 2 (2002) 93-99, 95.

²⁴² Bayandor, *Iran and the CIA. The Fall of Mosaddeq Revisited*, 33.

²⁴³ *Ibidem*, 34-35.

²⁴⁴ Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 3-4.

²⁴⁵ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 212-213.

²⁴⁶ K. Blake, *The U.S.-Soviet Confrontation in Iran, 1945-1962. A Case in the Annals of the Cold War* (2009) 63, 74.

Foster Dulles, wist het buitenlandbeleid van het Witte Huis effectief te beïnvloeden.²⁴⁷ Alarmerende rapportages van de CIA dat Iran elk moment kon worden overgenomen door de communistische Tudeh-partij en daarmee een satellietstaat zou worden van de Sovjet-Unie, werden geloofwaardig geacht. Interessant is hierbij de rol van de Britse inlichtingendienst, de MI6, die van oudsher een uitgebreid netwerk van informanten en agenten had in Iran, en inlichtingen deelden met de CIA. Dat de MI6 de communistische dreiging in Iran bewust overdreef om zo de regering Eisenhower aan haar kant te krijgen in het conflict met Iran, wordt in recente werken over Iran en de coup van 1953 beschreven.²⁴⁸ De regering Eisenhower was door het fellere anticommunistische profiel, bovendien ontvankelijker voor rapporten over een dreigend communistische overname in Teheran. Dit leidde tot een verschuiving van het Amerikaans beleid ten aanzien van Iran en verslechterde de perspectieven voor Mossadeq's project gericht op nationalisatie en democratisering. Belangrijk gevolg van de koerswijziging was dat de focus van de activiteiten van de CIA in Iran niet langer exclusief lag bij het bestrijden van communistische invloeden, maar werd verbreed naar het ondermijnen van de machtspositie van Mossadeq. Iran dreigde immers, vanuit het perspectief van de regering Eisenhower, ten prooi te vallen aan de invloedssfeer van de Sovjet-Unie.²⁴⁹

In samenwerking met de Britse MI 6 werden propagandacampagnes tegen Mossadeq opgezet, werd verdeeldheid gezaaid binnen het Nationale Front en werden politieke bondgenoten van Mossadeq in diskrediet gebracht. Het succes van deze strategie die uiteindelijk resulteerde in een coup en de door de VS en Groot-Brittannië gewenste *regime change*, is reeds uiteen gezet.

De geopolitieke betekenis van Iran voor de VS binnen de context van de Koude Oorlog zorgde daarmee voor een ingrijpende inmenging in de Iraanse politiek die leidde tot het faciliteren van een machtswisseling waarbij een democratisch gekozen en gezinde regering werd vervangen door de dictatuur van de sjah. Samenvattend heeft de invloed van de Amerikaanse geopolitieke machtsfactor een catastrofale uitwerking gehad voor het prille democratische staatsvormingproces dat in de jaren veertig in gang was gezet door liberaal-nationalistische politici zoals Mossadeq.

Als kanttekening kan daarbij worden opgemerkt dat de invloed van de VS op het democratiseringsproject sterk werd bepaald door de samenstelling van de regering in Washington. De Amerikaanse invloed had ook een positief effect kunnen sorteren op de democratische ontwikkeling, indien de angst voor het communisme niet leidend was geweest binnen de Amerikaanse overwegingen.

²⁴⁷ Ibidem, 80.

²⁴⁸ De Bellaigue, *Muhammed Mossadeq and a very British Coup*, 212-214;

Kinzer, *All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, 150-154.

²⁴⁹ Blake, *The U.S.-Soviet Confrontation in Iran, 1945-1962. A Case in the Annals of the Cold War*, 80-83.

5.2 De betekenis van de Iraanse olievoorraden

Na de ontdekking van grote olievoorraden in Iran aan het begin van de twintigste eeuw, was het belang om invloed uit te oefenen op de Iraanse politiek verder toegenomen.

Met name Groot-Brittannië had een groot aandeel verworven in de exploitatie van de Iraanse oliebronnen. Om de greep op de omvangrijke olievelden te behouden en verstevigen, werd een opportunistische koers gevaren waarbij de Britse regering zich naar gelang verzekerde van steun van belangrijke aristocraten en de sjah en de loyaliteit van Iraanse politici desnoods afkocht.

Londen steunde eenvoudigweg de partij die het beste de (olie)belangen van het Brits imperium diende en had weinig interesse in democratische hervorming van het Iraans staatsbestel.

Het belang van de Iraanse olie voor het welzijn van Groot-Brittannië, is eerder in deze scriptie toegelicht evenals de sterke verbondenheid tussen deze belangen en de Britse machtsuitoefening in Iran. Het verband tussen de aanwezigheid van olie en externe politieke bemoeienis is daarmee in de Iraanse context evident. Of dit verband noodzakelijk negatieve gevolgen heeft voor de ontwikkeling van democratie zoals Michael Ross stelt, is wat betreft de Iraanse casus, een interessante kwestie die nadere bestudering verdient.

Op het eerste gezicht beschouwd lijkt het antwoord op deze vraag voor de hand liggend.

De Britse, door oliebelangen gemotiveerde Iran-politiek had immers een destructief effect op de prille Iraanse democratische ontwikkeling die gedurende de jaren veertig een vlucht had genomen.

Groot-Brittannië zag zijn belangen bedreigd door de nationalisatiepolitiek van Mossadeq's Nationale Front en stelde alles in het werk om haar project en gezag te ondermijnen. Politieke tegenstanders van Mossadeq konden rekenen op Britse steun en financiering terwijl door Britse intriges verdeeldheid werd gezaaid binnen het Nationale Front, terwijl Mossadeq door het pro-Britse werd neergezet als 'een agent van Moskou', vanwege zijn samenwerking met de communistische Tudeh partij.

Hoewel de nationalisatie van de AIOC in 1951 door Groot-Brittannië niet verhinderd kon worden, wisten de Britten vlak na de nationalisatie hun invloed aan te wenden om de regering van Mossadeq middels een militaire coup ten val te brengen en de sjah weer te installeren als machtigste man.

De coup maakte daarmee in een klap de tumultueuze eerste stappen die Iran had gezet op het lange pad richting een moderne democratie, ongedaan. De democratisch gekozen regering werd vervangen door de dictatuur van de sjah die in de volgende decennia Iran met ijzeren vuist zou regeren.

Oliebelangen, die tot uitdrukking kwamen in de Britse Iran-politiek, verhinderden zo democratische ontwikkeling in de Iraanse context van de jaren vijftig.

Toch maakt dat de bewering dat oliebelangen per definitie een obstakel vormen voor democratisering, zoals Michael Ross stelt, nog geen uitgemaakte zaak. Ook niet in de Iraanse context van het begin van de jaren vijftig in de twintigste eeuw. Het omgekeerde kan ook worden beweerd: de geopolitiek gemotiveerde bemoeienis van de globale grootmachten met Iran, heeft juist geleid tot democratische ontwikkeling. Tegelijk met de geleidelijke Europese en later ook Amerikaanse dominantie van het Iraanse politieke krachtenveld, werden immers ook seculiere ideologieën en zoals het nationalisme, socialisme en liberalisme in Iran geïntroduceerd. Op westerse leest geschoeide universiteiten werden gesticht terwijl ook maatschappelijke belangenorganisaties en een ontluikend politiek- en medialandschap bijdroegen aan de verspreiding van politieke ideologieën en Westerse ideeën over de rol van de staat ten opzichte van de burger. Politiek bewustzijn en noties van burgerschap vonden steeds meer ingang onder de Iraanse bevolking. Hoewel dit natuurlijk niet enkel de verdienste was van de introductie van Europese politieke concepten, maar in de eerste plaats van een endogeen proces binnen de Iraanse samenleving zelf, vormden Europese ideologieën wel een belangrijk vehikel voor politieke ontwikkeling en maatschappelijke participatie die het Iraanse proces van staatsvorming op gang bracht. Cynisch beschouwd werd het Iraanse nationalisme dat een belangrijke motor vormde in het democratisering- en moderniseringproces, bovendien gevoed door de populaire notie dat Iran moest worden losgemaakt uit de greep van vreemde mogendheden en had het Iraans nationalisme zonder de inmenging van deze grootmachten nooit de electorale overwinningen en populariteit onder brede lagen van de bevolking kunnen bereiken. Hoewel geopolitieke belangen van de globale wereldmachten in de Iraanse casus dus vaak direct conflicteerden met de agenda van de democratisch gezinde krachten en hun ondergang uiteindelijk inluidden, droegen Europese invloeden onbedoeld ook bij aan het moderniseringsproces van de Iraanse samenleving en staat richting een parlementaire democratie. De ontdekking van olie en geopolitieke overwegingen hebben dit Iraanse project zowel helpen faciliteren als uiteindelijk vernietigen.

Conclusie

Nu aan de hand van de meest prominente verklaringen voor ‘het democratisch tekort’ van het Midden-Oosten’, de Iraanse casus is bestudeerd, kan een antwoord worden geformuleerd op de vraag waarom de ‘democratische opening’ in de periode 1941-1953 geen duurzame democratische staat voortbracht. Met de popularisering van de *Clash of Civilizations* these na 9/11, is ook in de Iraanse context vaak verwezen naar de aard van de islam als het onoverkomelijk obstakel dat democratische vooruitgang onmogelijk maakt.²⁵⁰ Dat de representanten van de islam in Iran, de ayatollahs, democratische ontwikkeling tegengaan valt in het licht van de Iraanse Revolutie en de daaruit voortgekomen theocratie die Iran sinds 1979 in haar greep houdt, moeilijk te ontkennen. Het beeld van de islam in Iran beperken tot het gedachtegoed van Khomeini en zijn illustere voorganger Khomeini, doet echter geen recht aan de tweeslachtige rol die het sjiïsme heeft gespeeld binnen het Iraanse staatsvormingsproces en tijdens het Iraans democratisch decennium in het bijzonder.

De vertegenwoordigers van het sjiïsme namen vaak een ambivalente houding aan ten aanzien van democratische ontwikkeling gedurende de eerste helft van de 20ste eeuw.

Sommige sjiitische geleerden vonden politiek een aardse aangelegenheid en toonden geen interesse. Anderen zagen in het seculiere liberalisme en nationalisme een dreiging voor de traditionele Iraanse maatschappij en weer anderen brachten sjiitische theologie juist in overeenstemming met democratische concepten.²⁵¹ Er was geen overeenstemming over, of gemeenschappelijke visie op het concept democratie en de implementatie ervan. De sjiitische ayatollahs lieten zich bij het bepalen van hun politieke solidariteit veelal leiden door individuele machtsmotieven en opportunisme.

De sjiitische geestelijkheid vormde geen katalysator voor de Iraanse democratiseringsbeweging in de lange jaren veertig, noch een natuurlijke vijand. Evenmin heeft de sjiitische identiteit Iraanse burgers in de jaren veertig en vijftig verhinderd het nationaal-liberale modernisering- en democratiseringsproject van Mossadeq te steunen. Zij konden, inclusief Mossadeq zelf, hun sjiitische identiteit blijkbaar prima in overeenstemming brengen met de politieke doelstellingen van het Nationale Front, waaronder de vestiging van een moderne democratische staat. Het sjiïsme als cultureel-religieuze identiteit van de politiek bewuste burger, of vertegenwoordigd in de Iraanse geestelijkheid, is daarmee niet het obstakel dat het falen van de Iraanse democratiseringsbeweging (mede) kan verklaren.

²⁵⁰ Adamson, ‘Global Liberalism Versus Political Islam: Competing Ideological Frameworks in International Politics’, 547.

D. Bukay, ‘Can There Be an Islamic Democracy?’, *Middle East Quarterly* 2 (2007) 71-79.

Lakoff, ‘The Reality of Muslim Exceptionalism’, 135-136.

²⁵¹ Keddie, *Religion and Politics in Iran. Shi’ism from Quietism to Revolution*, 104-123.

Hashemi, ‘Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: The Enduring Legacy of the Constitutional Revolution On the Struggle for Democracy in Iran’, 53-57.

Huntington's *Clash of Civilizations* these, die uitgaat van het per definitie ondemocratische karakter van de islamitische cultuur, gaat in de Iraanse casus daardoor niet op. De eerste helft van de 20ste eeuw in Iran laat immers zien dat democratische beginselen succesvol kunnen postvatten en uitgroeien tot het heersende politieke gedachtegoed binnen een staat met een islamitische cultuur.

De casus vanuit het sociaal-maatschappelijke paradigma beschouwend, levert een complexer beeld op. Ondanks een eerste voorzichtige bloei ten tijde van de Constitutionele Revolutie aan het begin van de 20ste eeuw, was de Iraanse *civil society* gedurende de eerste decennia nog niet sterk ontwikkeld. Institutioneel werd wel een basis gelegd van wet- en regelgeving, die verdere ontplooiing van de *civil society* later zou faciliteren. Ook veranderden de opvattingen over de rol van de staat in verhouding met de burger. Deze institutionele ontwikkeling en prille ontluiking van de Iraanse *civil society* kwamen in een stroomversnelling na de democratische opening van het systeem aan het begin van de jaren veertig, toen de Iraanse bevolking politiek emancipeerde en bewust werd.

Dat het autocratische systeem werd opengebroken kwam echter niet tot stand door druk vanuit sociale groepen, maatschappelijke organisaties of belangenverenigingen die politieke invloed opeisten of (institutionele) hervormingen afdwongen, maar was een indirect gevolg van de pro-Duitse koers van sjah Reza Khan en de geopolitieke ontwikkelingen van de jaren veertig. Pas nadat het autoritaire systeem van de sjah werd vervangen door een klimaat van meer politieke openheid, nam de ontwikkeling van de *civil society* in Iran een vlucht. De media namen sterk in aantal toe en waren essentieel in het politieke bewustwordingsproces van de middenklasse, die de machtsbasis zou vormen voor het Nationale Front. Politieke partijen, vakbonden en belangenorganisaties werden opgericht en wisten steun te verwerven onder verschillende lagen van de bevolking, met name de politiek bewust wordende middenklasse.²⁵² Deze elementen binnen de Iraanse *civil society* waren het nationaliseringproject van het Nationale Front over het algemeen gunstig gezind en daarmee instrumenteel in het aan de macht brengen van de democratisch gezinde regering onder leiding van Mossadeq. De Iraanse *civil society* heeft dus wel degelijk een (weliswaar tijdelijke) aanjagende functie vervuld ten aanzien van de democratisering van de Iraanse staat. De uiteenlopende belangen en doelstellingen van de partijen en organisaties die zich bij het Nationale Front hadden aangesloten, zorgden echter uiteindelijk voor het uiteenvallen van de coalitie.²⁵³ Er was simpelweg te weinig overeenstemming over te veel zaken onder de diverse bloedgroepen van het Nationale Front. Dit gebrek aan consensus vertaalde zich ook naar de *civil society* die weliswaar overwegend pro-Nationaal Front was, maar net zo divers en verdeeld was als het Nationale Front zelf. Het Nationale Front was in dat opzicht haast een afspiegeling van de verdeeldheid en polarisatie onder de Iraanse bevolking en *civil society*.

²⁵² Gheissari, V. Nasr, *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty*, 46-47.

²⁵³ Cottam, *Nationalism in Iran*, 122-123.

De nationalistische boodschap was het bindmiddel waar alle participanten in de coalitie zich in konden vinden, niet de liberale vergezichten van Mossadeq. Toen dit gedeelde adagium niet meer werkte omdat de verschillende belangen door een complexe mix van externe en interne factoren aan de oppervlakte kwamen, bleef er weinig gemeenschappelijks over en viel het Nationale Front uiteen.²⁵⁴ Een krachtige *civil society* die als overstijgend belang het behoud van de prille democratie zou nastreven (zoals deze in tal van landen heeft opgetreden als beschermer en aanjager van democratische vooruitgang) had wellicht voldoende tegenwicht kunnen bieden aan de politieke chaos van 1954, en Iran op het pad richting democratie kunnen behouden. In het nog maar jonge klimaat van politieke openheid, was de *civil society* echter onvoldoende tot wasdom gekomen om een rol van betekenis te kunnen spelen binnen het politieke krachtenveld. Het abrupte einde van het ‘democratische decennium’ (1941-1953) wordt echter niet enkel verklaard door de afwezigheid van een sterke *civil society* als katalysator van democratische vooruitgang, maar door de afwezigheid van voldoende krachtige, democratisch gezinde actoren in het algemeen.²⁵⁵

Externe invloeden maakten op de meest directe wijze een einde aan de democratische ontwikkeling die was ingezet in de jaren veertig. Deze prille vooruitgang werd simpelweg ongedaan gemaakt door geopolitieke (olie)belangen van de VS en Groot-Brittannië, die door middel van een georkestreerde staatsgreep Mossadeq afzetten en de sjah herinstalleerden.

Het is interessant om een scenario te schetsen waarin de coup niet had plaatsgevonden en het Nationale Front niet uiteen was gevallen en het democratisch experiment van Mossadeq was voortgezet. Ook dan zou de jonge democratie ongetwijfeld geconfronteerd zijn met de nodige crises, zeker omdat de waarachtig democratisch gezinde spoeling dun was onder de partijen binnen het Nationale Front en democratie (nog) nauwelijks institutioneel was verankerd binnen de Iraanse staat. De Iraanse grondwet, voortgekomen uit de Constitutionele Revolutie, vormde gedurende de jaren veertig weliswaar de institutionele basis die dankzij vastgelegde burgerrechten het democratiseringsproject hielp faciliteren, Mossadeq slaagde er niet in baanbrekende democratische hervormingen door te voeren (zoals bijvoorbeeld het vrouwenkiesrecht) die de Iraanse staat grondwet van verdere democratische verdieping kon voorzien. Wetgeving alleen was niet voldoende om de Iraanse staat te democratiseren. Er waren simpelweg te weinig invloedrijke krachten binnen de Iraanse samenleving die zich (uitsluitend) richtten op democratisering en liberalisering.

De belangrijkste politieke krachten trachtten hun achterban te mobiliseren met een boodschap van sociale rechtvaardigheid, nationale zelfbeschikking of het behoud van traditie en identiteit.

De prioriteit van veel Iraniërs lag niet bij de vestiging van een liberale democratie met tal van

²⁵⁴ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 109-120.

²⁵⁵ V. Nasr, ‘Iran’ in: J. Kopstein en M. Linbach (ed.), *Comparative Politics Interests, Identities, and Institutions in a Changing Global Order* (Toronto 2005) 1-467, 395-425.

burgerrechten en vrijheden, maar bij het bestrijden van het nepotisme en despotisme van de sjah en bij de ontworsteling uit de greep van buitenlandse machten die Iran exploiteerden uit eigenbelang.

De opvatting dat de sjah regeerde als een onrechtvaardig en corrupt alleenheerser, duidt echter op de aanwezigheid van de notie dat de staat ter verantwoording moet worden geroepen voor de wijze waarop wordt geregeerd. Daarnaast wijst het op een ontluikend emancipatoir proces waarbij de Iraniër niet langer onderdaan is maar een politiek bewust en participierend burger die inspraak wil en verwachtingen heeft van de Iraanse staat die verder reiken dan het faciliteren van orde en relatieve veiligheid. Dit politieke emancipatie- en bewustwordingsproces is essentieel voor de institutionalisering van democratische normen en waarden. Deze institutionalisering is echter geen ontwikkeling die van de ene op de andere dag plaatsvindt en direct wordt vertaald in het streven naar burgerlijke liberale wetgeving en democratisering van de staat. Mossadeq was in dit verband zijn landgenoten vooruit. Zijn succes lag in de eerste plaats dan ook in het populariseren van de nationalistische boodschap dat Iran door de sjah was ‘verkocht’ aan imperiale grootmachten zoals Groot-Britannië. Dat hij een liberaal georiënteerde politicus was die de Iraanse staat wilde democratiseren naar westers model, was geen geheim, noch een obstakel voor veel Iraniërs hem te steunen. De sentimenten in Iran voor de coup, waren niet perse antiwesters, hooguit anti-Brits of anti-Russisch. De VS waren populair in Iran en gezien als beschermer en bondgenoot tegen het Brits imperialisme. Gedurende het presidentschap van Truman was dit grotendeels ook zo. De VS voorkwamen een gewapend Brits ingrijpen in het zuiden van Iran en ondersteunden de democratisch gezinde regering onder leiding van Mossadeq.

Ook zonder coup was democratische vooruitgang in Iran allerminst verzekerd en gewaarborgd in de volgende decennia. Verschillende scenario’s hadden dan echter nog wel op tafel gelegen, waaronder de ontwikkeling naar een liberaal-democratische Iraanse staat. Met het in het zadel helpen en ondersteunen van de sjah, werd dit traject echter geblokkeerd en werd de duistere weg richting dictatuur opnieuw ingeslagen. Dat deze ingreep indirect de Iraanse Revolutie in 1979 zou faciliteren en de relaties tussen Iran en het Westen tot op heden brandmerkt, waren gevolgen die president Eisenhower en premier Winston Churchill met de kennis van nu, wellicht op andere gedachten hadden gebracht.²⁵⁶ Deze geschiedenis zou opiniemakers en auteurs die betogen dat het democratisch tekort van het Midden-Oosten wordt veroorzaakt door het per definitie ondemocratische karakter van de islamitische cultuur, nopen tot reflectie en herziening van hun standpunt. De Iraanse casus laat immers zien dat in tegenstelling tot wat aanhangers van de ‘culturele school’ betogen, de hedendaagse theocratische dictatuur niet het product en logische gevolg van de ‘intrinsiek ondemocratische islam’ is, maar van geopolitieke belangen en imperialisme die Iran al sinds de 19^e eeuwgevangen houden en daarmee ontwikkeling en democratische vooruitgang verhindert.

²⁵⁶ Kinzer, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (2003) 212-215.

Literatuurlijst

Abrahamian, E., *A History of Modern Iran* (Cambridge 2008)

Abrahamian, E., *Iran Between Two Revolutions* (Princeton 1983)

Adamson, F., 'Global Liberalism Versus Political Islam: Competing Ideological Frameworks in International Politics', *International Studies Review* 7 (2005)

Bayandor, D., *Iran and the CIA. The Fall of Mossadeq Revisited* (Hampshire 2010)

Behrooz, M., 'Tudeh Factionalism and the 1953 Coup' in: *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 33, Nr. 3 (Cambridge 2001)

Belin, E., "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East. Exceptionalism in Comparative Perspective", in: *Comparative Politics* (Jaargang 36, nr. 2 2004)

Bernard, M., 'Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe' in: *Political Science Quarterly*, Vol. 108, No.2. (1993)307-326

Blake, K., *The U.S.-Soviet Confrontation in Iran, 1945–1962. A Case in the Annals of the Cold War* (2009)

Bukay, D., 'Can There Be an Islamic Democracy?' in: *Middle East Quarterly*, Volume 14, No. 2 (2007)

Bunce, V., "Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations," in: *Comparative Political Studies* (Jaargang 33, September 2000)

Chaney, E., "Democratic Change in the Arab World, Past and Present" (maart 2012)

Cohler, A., *Montesquieu, The Spirit of the Laws* (Cambridge 1989)

Cottam, R.W., *Nationalism in Iran* (Pittsburgh 1979)

De Bellaigue, C., *Muhammed Mossadeq and a very British Coup* (Londen 2012)

- Deane, S., *Transforming Tunisia. The Role of Civil Society in Tunisia's Transition* (Londen 2013) R.
- Kirkova, S. Milosevska, 'The success of democratization in post Arab spring societies' in: *International Journal of Social Sciences*, III (1) (2014)
- Diamond, L., 'Why are there no Arab Democracies?' in: *Journal of Democracy* Vol. 21 nr. 1 (januari 2010)
- Diamond, L., M. F. Plattner, *The Global Divergence of Democracies* (Baltimore 2001)
- El Badawi, I., S. Makdisi, "Explaining the democracy deficit in the Arab world" in: *The Quarterly Review of Economics and Finance* (nr.46 2007)
- Esposito, J., *What Everybody Needs to Know about Islam* (Oxford 2002)
- Esposito, J., "Contemporary Islam," in J. Esposito, ed., *The Oxford History of Islam* (New York 1999) 675-80 Esposito and Piscatory, "Democratization and Islam,"
- Fukuyama, F., *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution* (New York 2011)
- Fukuyama, F., *The End of History and the Last Man* (New York 1992)
- Gasiorowski, M.J., 'The 1953 Coup D'etat in Iran' in: *International Journal of Middle East Studies*, jaargang 19, Nr. 3 (Cambridge 1987)
- Gasiorowski, M.J., M. Byrne, *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran* (New York 2004)
- Gheissari, A., Nasr, V., *Democracy in Iran, History and the Quest for Liberty* (Oxford 2006)
- Ghods, R., *Iran in the Twentieth Century: a political history* (Londen 1989)
- Gyimah-Boadi, E., 'Civi Society in Africa' in: *Journal of Democracy* (Jaargang 7, nr. 2 1996)
- Hashemi, N., 'Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: The Enduring Legacy of the Constitutional Revolution On the Struggle for Democracy in Iran' in: *Constellations*, Jaargang 17, Nr 1, (Oxford 2010)

Haynes, J., *Democracy and Civil Society in the Third World: Politics and New Political Movements* (Oxford 1997)

Huntington, S., *Political Order in Changing Societies* (New Haven 1969)

Huntington, S., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York 2002)

Huntington, S., *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century* (Oklahoma 1991)

Kamrava, M., "The Middle East's Democracy Deficit in Comparative Perspective" in: *Perspectives on Global Development and Technology*, nr 6 (2007)

Katouzian, S., *The Political Economy of Modern Iran* (Hong Kong 1981)

Keddie, N.R., *Religion and Politics in Iran. Shi'ism from Quietism to Revolution* (New Haven 1983)

Kedouri, E., *Democracy and Arab Culture* (Washington 1992)

Kinzer, S., *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (Hoboken 2003)

Kirkova, S. Milosevska, "The success of democratization in post Arab spring societies" in: *International Journal of Social Sciences*, III (1) (2014)

Lakoff, S., "The Reality of Muslim Exceptionalism" in: *Journal of Democracy*, Jaargang 15, Nr.4 (Washington 2004)

Lenczowski, G., *American Presidents and the Middle East* (1990)

Lewis, B., "Islam and Liberal Democracy" in: *The Atlantic Monthly* nr. 271 (1993)

zie ook: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1993/02/islam-and-liberal-democracy/308509>

Lewis, B., The Middle East, "Westernized Despite Itself" in: *Middle East Quarterly* (Maart 1996)

Lipset, S.M., "Some Social Requisites of Democracy" in: *American Political Science Review* (nr.1 1959)

Lewis, B., *What Went Wrong?: The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East* (New York 2002)

Lockman, Z., *Contending Visions of the Middle East* (Cambridge 2004)

Lust-Okar, E., 'Why the failure of Democratization? Explaining 'Middle East Exceptionalism.' (Yale University 2007)

Mernissi, F., 'Palace Fundamentalism and Liberal Democracy', in: E. Qureshi en A. Sells (ed.), *The New Crusades. Constructing the Muslim Enemy* (New York 2003)

Mokhtari, F., 'Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue' in: *The Middle East Journal*, jaargang 62, nr. 3 (2008)

Murat Tezcür, G., T. Azadarmaki, M. Bahar, H. Nayebi, 'Support for Democracy in Iran' in: *Political Research Quarterly*, nr 65 (University of Utah 2012)

Nasr, V., 'Iran' in: *Comparative Politics Interests, Identities, and Institutions in a Changing Global Order*, J. Kopstein, M. Lichbach (Toronto 2005)

Nibock, T., "Democratization: A Theoretical and Practical Debate" in: *British Journal of Middle East Studies*, (jaargang 25, nr. 2 1998)

Norton, A.R., *Civil Society in the Middle East* (Leiden 1996)

Norton, A.R., "The Future of Civil Society in the Middle East", in: *Middle East Journal* (Jaargang 47, nr. 2 1993)

O'Donnell, G.A., *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism* (1973)

Patai, R., *The Arab Mind* (New York 2007)

Przeworski, A., M. E. Alvarez, J. A. Cheibub, F. Limongi, *Democracy and Development; Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990* (New York 2000)

Ross, M., "Does Oil Hinder Democracy", in: *World Politics* Nr. 53 (2001)

Roy, O., *Globalised Islam, The Search for a new Ummah* (Londen 2004)

Stephan, A., G.B. Robertson, "An Arab more than Muslim Electoral Gap", in: *Journal of Democracy* (Jaargang 14, nr. 3 2003)

Tarrow, S., "Making Social Science Work Across Space and Time: A Critical Reflection on Robert Putnam's Making Democracy Work." (1996)

Trumpbour, J., 'The Clash of Civilizations: Samuel P. Huntington, Bernard Lewis, and the Remaking of Post-Cold War Order' in: E. Qureshi en A. Sells (ed.), *The New Crusades. Constructing the Muslim Enemy* (New York 2003)

Yergin, D., *The Prize: The Epic Quest for Oil , Money and Power* (New York 1991)

Yom, S.L., "Civil Society and Democratization in the Arab World" in: *Middle East Review of International Affairs*, (Jaargang 9, nr. 4 2005)

Zahrani, M., 'The Coup That Changed the Middle East Mossadeq v. The CIA in Retrospect' in: *World Policy Journal*, (2002)

Zakaria, F., "A Region at War with Its History", op:

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,2111248,00.html>

Overige bronnen:

United Nations Development Programme, "Arab Human Development Report" (2003)

Freedom House, "How Freedom is Won: From Civic Resistance tot Durable Democracy" in: *Freedom House Special Report* (mei 2005)